

2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu

Kaynak Yayınları'nın Hediyesidir.
Para ile Satılamaz

Fikret'in Târîh-i Kadîm ve Târîh-i Kadîm'e Zeyl Şiirlerinin Meydana Getirdiği Bazı Tesir ve Reaksiyonlar

Prof. Dr. Âdem Ceyhan¹

Edebiyat tarihimizde yayımlanışından sonra çok yankı uyandıran, kalem ve kelam kavgası koparan eserlerden ikisi, bilindiği gibi, Tevfik Fikret'in (1867-1915), "Târîh-i Kadîm" ve "Târîh-i Kadîm'e Zeyl" isimli şiirleridir. Adı geçen manzumelerden ilki, "Târîh-i Kadîm", bütün bir varlık âlemine, tarihe ve semavi dine, dinî inançlara karşı son derece karamsar bir gözle, şüpheci, nihilist, pozitivist ve materyalist bir bakışla yazıldığı, bir dünya görüşü ve hayat anlayışının tezahürü olduğu için şairinin diğer bazı ferdi veya sosyal şiirleri gibi şahsi duygu ve düşüncelerinin ifadesi olmakla kalmamış; inkâr fikirlerini böyle açık ve pervasızca değil, ancak ima yoluyla dile getirmeye çalışan şahıslar, yazıcı ve sözcüler tarafından memnuniyetle karşılanarak benimsenmiştir. Fikret'in adı geçen manzumeleri, inkârcı kişi ve gruplarca ne kadar sevinçle alkışlanmışsa, inançlı ve İslami bir hayat tarzını seçen insanlar, bazı ilim adamları, şair ve yazarlarda da o kadar üzüntü ve öfke uyan-dırılmış; çeşitli cevapların verilmesine sebep olmuştur.

Tevfik Fikret'in söz konusu ilk manzumesini hedef alan karşılıkların en şiddetlisi ve tanınmış olanı, Mehmet Âkif'in 9 Ramazan 1330 (22 Ağustos 1912) tarihinde "Süleymâniye Kürsüsünde"n verdiği özlü cevaptır. Mehmet Âkif Ersoy, 1873-1936), bir iki beyitten ibaret karşılığında Fikret'in "Târîh-i Kadîm"de ileri sürdüğu düşünce, iddia,

¹ Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

şüphe ve inkârları tek tek ele alıp uzunca cevaplandırma yoluna gitmemiş; onun bu manzumesinde Allah'ı inkâr etmesine rağmen, Robert Kolejindeki çalışmasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. “Târîh-i Kadîm’e Zeyl” ise Mehmet Âkif’in içe işleyen şiddetli mısralarına karşı Fikret’in 14 Kasım 1914 tarihinde, yani ölümünden dokuz ay önce yazdığı bir manzumedir. “Târîh-i Kadîm”de yer yer şüpheci, yer yer nihilist, bazı mısraları itibarıyla agnostik ve ateist gibi söz söyleyen Fikret’in, bu şiirinde İslam dinini, bütün semavi kitapları, ahireti; namaz, oruç, dua gibi ibadetleri, Allah'ı, mucizeleri, peygamberleri inkâr ettiği, önceki iman ve isyanından farklı bir inanca ulaştığı görülür.

Şüphesiz ki, Tevfik Fikret’in üzerinde durduğumuz manzumelerine karşı verilen cevaplar, Mehmet Âkif’in birkaç beyti ve daha sonra yayımladığı doksan sekiz mısraından ibaret değildir. Evet, Âkif’in 1912 yılında Süleymânîye Kürsüsünde, “Târîh-i Kadîm” şairini hedef alan birkaç mısraı ile İttihat ve Terakki engelinin ortadan kalkmasından sonra yine aynı mevzuda 1918’de yayımlayabildiği doksan sekiz mısra, Fikret’in bahis konusu şiirlerine verilen cevapların en şiddetli, tesirli ve meşhur olanlarıdır. Ancak yazılışını takip eden zamanlarda gizlice kopya edilerek yayılmasından ötürü sınırlı bir çevrede bilinen “Târîh-i Kadîm”, matbaalarda basılışından sonra tabiatıyla daha çok tanınmış ve başka itiraz, tenkit, reddiye ve tahlillere de sebep olmuştur. Bilindiği üzere, Fikret’in adı geçen şiirleri ve onlara karşı gösterilen çeşitli reaksiyonlar, daha önce Eşref Edip, Osman Ergin, Hikmet Tanyu², Mahir İz, M. Ertuğrul Düzdağ gibi yazarlarca söz konusu edilmiştir. Biz tebliğimizde, yüz küsur senelik tarihi olan bu “kadîm” tartışma mevzuunu son ilmî yayın ve tespit ettiğimiz vesikaların ışığı altında ele alıp incelerken, bazı yeni bilgiler vermeyi ve rastladığımız bir kısım yanlışları düzeltmeyi hedeflemekteyiz.

Tevfik Fikret’in ömrünün son on yılı içinde yazdığı bu iki manzumenin basın-yayın dünyasında meydana getirdiği tesirleri ve heyecanlı akisleri ele almadan önce, yazılış ve yayılış tarihleri, sebebi yahut sebepleri ve muhtevasını anlatmak uygun olacaktır. Çünkü daha sonra üzerinde duracağımız bazı kabul, tevil ve ret türünden reaksiyonların doğru anlaşılması, hem yazılma sebepleri ve yayılma tarzının, hem de bahis konusu şiirlerde dile getirilen fikirlerin bilinmesine bağlıdır.

² Andığımız yazarların konuya ait bazı yazı ve eserlerine bildirimizin gelecek sayfalarında atıfta bulunacağımız için burada sadece Hikmet Tanyu’nun kırk bir sene önceki bilgiler ışığında hazırlayıp yayımladığı *Tevfik Fikret ve Din* (İrfan Yayıncılık, İstanbul 1972) adını taşıyan hacimli kitabını zikretmekle yetineceğiz.

Yazılış Tarihi ve Basılış Tarih(ler)i

Nerede ve hangi matbaada basıldığı belli olmayan, ancak ilk sayfasında ay adı unutulmuş “fî 15 sene 321” ve son sayfasındaki “fî 15 Nisan 321” kaydıyla miladi 28 Nisan 1905 tarihinde yazıldığı belirtilen Arap harfli “Târîh-i Kadîm”, 16 sayfadan ibaret bir kitapçıktır. Eserin kime ait olduğu bu baskıda bildirilmemiş; şairi Tevfik Fikret’in ismi, tahmin edilebilecek sebeplerden ötürü gizli tutulmuştur. Bu kitapçık, “Her müezzi’ ve her kitapçada bulunur.” notu ve “Fiyatı 20 paradır.” kaydıyla satışa çıkarılmıştır.

Baskı yılının bildirilmemesi, “Târîh-i Kadîm”in ne zaman tab’ edildiği konusunda bazı tahmin, iddia ve yanılgılara sebep olmuştur. Mesela, Mehmed Ali Aynî (1869-1945), söz konusu şiiri parça parça ele alıp tenkit ve tahlil etmek maksadıyla yazdığı ve 1927’de yayımladığı eserde, manzumenin sonuna “1324 sene” kaydını düşmüş; fakat bunun yazılış mı, yoksa baskı yılı mı, ayrıca Hicri mi, Rumi mi olduğunu belirtmemiştir.³ Yazarın işaret ettiği sene, Hicri ise 1906, Rumi ise 1908’e karşılık gelir. Tanınmış edebiyat tarihi yazarı Nihad Sâmî Banarlı (1907-1974), bu konuda “Şâirin ‘Tarih-i Kadim’i ile ‘Doksan beşe doğru’ isimli manzumeleri, ölümünden çok sonraları neşrolunmuştur.”⁴ diyerek “Târîh-i Kadîm”in Fikret’in sağlığında yapılmış Arap harfli baskılarından habersiz olduğunu göstermekte ve tahminimize göre, adı geçen iki şiirin Hasan Âli (Yücel, 1897-1961) tarafından 1928’de yeni harflerle yapılmış neşrine⁵ işaret etmektedir. Mehmet Âkif hakkındaki yayınlarıyla tanınan M. Ertuğrul Düzdağ, “Târîh-i Kadîm”in 23 Temmuz 1908 Meşrutiyet inkilâbından sonra basıldığını belirtmekte ve “Basıldığı zaman hakkında, 1908’in son aylarında ve 1910’un ilk yarısına kadarki bir süreyi şimdilik tahmin edebiliriz.” demektedir.⁶ Mehmet Âkif’in *Safahât*’ını -Arap harfli aslında olduğu gibi- yedi kitap şeklinde yayımlayan Fazıl Gökçek ise “Târîh-i Kadîm”in yazıldığı 1905 yılında “bir forma hâlinde basıldığı yer belirtilmeksizin kaçak

³ Mehmed Ali Aynî, *Reybilik, Bedbinlik, Lâ-ilâhîlik Nedir*, Kitabhâne-i Südi, İstanbul 1927, s. 44.

⁴ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, Fasikül 13, s. 1039.

⁵ Tefvik Fikret, *Tarîhi Kadim Doksan Beşe Doğru*, Hasan Âli beyin bir mukaddemesiyle bir şiirini havidir. Nümune Matbaası, 1928.

⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif-T. Fikret Meselesi ve Müderris Ahmed Naim Bey’in ‘Tevfik Fikret’e Dâir’ Risalesi*, İstanbul 1413/ 1992. (İslâmî Edebiyat, Ocak-Şubat-Mart 1993, Sayı 19 eki), s. 3, 24.

olarak” yayımlandığını kaydeder.⁷ Görüldüğü gibi, konuya dair kayıt ve tahminler çeşitli.

“Târîh-i Kadîm”, Arap harfleriyle hangi tarih veya tarihlerde, kimler tarafından basılıp yayımlanmıştır? Bahis konusu şiirin nasıl yazıldığı, hangi tarihte ve kimler tarafından basıldığı meseleleri, hem onu müdafaa etmek, mazur veya mahzursuz göstermek niyetiyle yazılanların, hem de tenkit, tahlil veya reddetmek üzere meydana getirilen eserlerin değerlendirilmesi sırasında ehemmiyet taşımaktadır. Biz, birkaçına temas ettiğimiz çeşitli kayıtları açıklığa kavuşturmak için araştırmalarımızı derinleştirdik ve sonuçta anılan manzumenin sahibi Tevfik Fikret’in hayatta olduğu 1909 ve 1911 yıllarında basıldığını tespit ettik. Bir kısmının üzerinde duracağımız ipuçlarına dayanan tahminimize göre, Arap harfli basma nüshanın kapağında ay adı olmayan “fi 15 sene 321”, “Târîh-i Kadîm”in baskı zamanını değil, sonunda da bulunan yazılış tarihini göstermektedir. Çünkü maarif nazırı Emrullah Efendi, 1910 senesi başlarında, Mekteb-i Sultânî meselesinden dolayı Tevfik Fikret’le aralarının açılması üzerine, mecliste mebuslara hitaben onun inkâr fikirlerini dile getirdiği şiirini okuyabileceğini, tehdit yollu ifade etmişti. Mehmet Âkif’in de dostlarından olan Fatin Hoca’nın (Gökmen, 1877-1955) anlattığına göre, kendisi gibi birçok kimse, Fikret’in böyle bir eseri olduğunu, bu duyurmadan sonra öğrenmişti.⁸ Dikkat çektiğimiz şahitlik, “Târîh-i Kadîm”in gizlice elden ele yayılsa da edebî çevrelerde çok bilinen bir eser olmadığını göstermektedir.

Emin Hâkî (1889-1921), 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912) tarihinde yayımlanan ve iki ay önce vefat eden şair Eşref’ten de bahsettiği bir yazısında, Tevfik Fikret’in “Târîh-i Kadîm”ini ele alarak bu manzumesinin yayımlandığı gün öldüğünü, fakat söz konusu ölümün eceliyle değil, intihar etmek suretiyle olduğunu belirtir.⁹ Mehmet Âkif’in “Süleymâniye Kürsüsünde” başlıklı uzun şiirinin 22 Ağustos 1912 tarihinde *Sebilü’r-reşâd*’da yayımlanan bölümünde birkaç mısra ile “Târîh-i Kadîm” şairi Fikret’i hedef aldığını, daha önce de ifade etmiştik. Sivaslı muallim Mehmed Fazlullah da Şihâbü’l-kudret fî Recmî’l-Fikret adlı manzum reddiyesini Hicrî 1330, Rûmî 1328 (Milâdî 1912) yılında yayımlamıştır.

⁷ Mehmet Âkif Ersoy, Beşinci Kitap-*Hâtralar*, Haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Yay., İstanbul 2007, s. 13.

⁸ Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmet Âkif)*, İstanbul 1966, s. 249.

⁹ Emin Hâkî, “Mütâlaât-ı Edebiyye: Eşref mi Öldü? Tevfik Fikret mi?”, *İnkılâb-ı Edebî*, 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912), nr. 1. s. 4-8.

Bütün bu reaksiyonlar, yazılışından sonra gizlice kopya edildiği bilinen “Târîh-i Kadîm”in, şimdi kesin olarak belirlenemeyen bir müddet sonra matbaa(lar)da basılıp dağıtıldığını düşündürmektedir. Bununla beraber, anılan manzumenin bir baskısının tarihini öğrendiğimizi ve başka bir baskısının zamanını ise dolaylı yoldan tespit ettiğimizi söyleyebiliriz: 14 Temmuz 1909 tarihinde Ankara mektubliğine tayin edildiğini bildiğimiz Mekteb-i Mülkiye mezunu Bedî Nûrî'nin, 25 Temmuz 1325 (7 Ağustos 1909) tarihinde adı geçen şehirden Tevfik Fikret'e gönderdiği mektup, “Târîh-i Kadîm”in belirtilen tarihte matbaada 120 kadar basıldığı ispat etmektedir: Mektup sahibi, anılan manzumenin birkaç kopyasının alınmasını istemiş; fakat istediği kimseler, bu eserin matbaada dizilmesini daha kolay görmüşler. Bedî Nûrî, şahsında böyle bir şiirin var olduğunu öğrenenlerin kendisinden mükerrer talepte buldukları gibi, şairden ne kadar isteyebileceklerini düşünmüş ve o metni daha fazla bastırmıştır.¹⁰ Bu vesikadan, “Târîh-i Kadîm”in Ankara'da bastırılan yüz adedinin bir kişiye emanet edilerek Tevfik Fikret'e gönderildiğini de öğrenmekteyiz.

Araştırmalarımız sırasında ulaştığımız bazı vesikalar, Fikret'in söz konusu manzumesinin 1911 yılı sonlarında tekrar basıldığını göstermektedir: İslam aleyhindeki yayınlarıyla meşhur Abdullah Cevdet'in 1 Teşrîn-i Sâni 1327 (14 Kasım 1911) tarihli İctihâd mecmuasındaki “İdârehâne-i İctihâd'a gelen yeni âsâr” (eserler) başlığı altında yer alan kısa tanıtımdan, “Târîh-i Kadîm”in 1911 yılı Ekim ayının sonlarında veya Kasım ayının başında basıldığı anlaşılmaktadır: “Târîh-i Kadîm”, bir manzûme-i hakîmânedir ve pek güzeldir. Fi[atu] 20 para. Her müvezzî'de bulunur. 16 sahîfelik.”¹¹

İctihâd, bu tarihte “ayda iki def'a neşredilir iktisâdî, ictimâî, edebî mecmûa”dır. Derginin önceki sayılarında yeni çıkan kitapların tanıtıldığı sayfalarda “Târîh-i Kadîm”in basıldığına dair herhangi bir haber veya ilan bulunmayışı, bu manzumenin belirttiğimiz zaman diliminde tab' edildiğini göstermektedir. Suûdü'l-Mevlevî'nin (1882-1948) 14 Teşrîn-i Sâni 1327 (27 Kasım 1911) tarihinde Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye'nin fikirlerini yayıcı *Beyânü'l-hak*'ta çıkan “Târîh-i Kadîm” İçin Mersiye” başlıklı yazısı da bahis konusu manzumenin o sıralarda yapılan bu baskısıyla alakalı görünmektedir.¹² Yine “Samatya Merkezi

¹⁰ M. Fatih Andı, Yılmaz Taşcıoğlu, Hüseyin Yorulmaz, *Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1999, s. 503.

¹¹ İctihâd, 1 Teşrîn-i Sâni 1327 (14 Kasım 1911), nr. 34, s. 902.

¹² “*Târîh-i Kadîm* isimli bir manzûme yazılmış. Bâzi evfâhda çiğnenip duruyormuş... Bundan bir hayli zaman evvel, tanıdıklarından bir genç bey, manzûme-i mezkûreden bi-ser ü bün iki

Komiser muâvinlerinden N. Sâmi'nin 17 Kânûn-ı evvel 327 (30 Aralık 1911) tarihinde Tevfik Fikret'e gönderdiği mektup da "Târîh-i Kadîm" in anılan tarihe yakın bir zamanda basıldığını gösteren vesikalardan biridir.¹³ Bütün bu kayıtlar, dostlarına vermesi için 1909'da Ankara'da tab' edilip Fikret'e yollandığına dikkat çektiğimiz "Târîh-i Kadîm" in, 1911 Ekim ayının sonlarında veya Kasım ayının başında basıldığını ve piyasaya sürüldüğünü ispat etmektedir.

Neden Yazılmış, Nasıl Yayılmıştır?

"Târîh-i Kadîm" in ne zaman yazıldığını ve hangi tarihlerde basıldığını böylece ortaya koyduktan sonra, anılan eserin hangi şartlar altında meydana getirildiği ve nasıl yayıldığı meselesi üzerinde duralım şimdi: Tevfik Fikret'i pek yakından tanıdığını anlatan Süleyman Nazif (1869-1927), onun otuz yaşına kadar, kelimenin tam manasıyla Müslüman ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bildirdiği emir ve hükümlere inanan iman sahibi biri olduğunu belirtir.¹⁴ Gerçekten Fikret'in gençliğinde yazdığı ve yayınladığı bazı dinî ve millî şiirler, yazılar, bu tespiti doğrulayıcı mahiyettedir. Mesela, şairin henüz 18-19 yaşlarındayken *Berk* mecmuasında Recâzâde M. Ekrem'in bir gazelini tahmis etmek suretiyle yazdığı "Mezârîstân"¹⁵, *Nihâl*'de çıkan "Naat"¹⁶, bu yıllarda İslami duygu, düşünce ve inançlara sahip olduğunu gösterir. Yine *Mirsâd* mecmuasının açtığı yarışmada, Fikret'in, (o zamanki adıyla "Mehmed

üç beyit irâd ile beni saçma dinlemeğe mahkûm etmek istemiş; fakat muvaffak olamamış idi. Aradan aylar geçti. Esâsen hiç ehemmiyet vermediğim bu manzûme hikâyesi hâtıramdan silindi gitti... Geçende efsâne-i mezkûrun kisve-i tab'a bürünmüş bir nüshası edebiyât ile tevaggülü olmayan bir muhibb-i muhteremin bi't-tesâdüf eline geçmiş." (Derviş Südü'l-Mevlevî, "Târîh-i Kadîm İçin Mersiye", *Beyânü'l-hak*, 14 Teşrîn-i Sâni 1327/ 27 Kasım 1911, s. 2470).

¹³ "Muhterem Efendim" hitabıyla başlayan bu mektubun konumuzla alakalı satırları şöyle: "Geçen gün Bayezid'den Sahhaflar Çarşısı'na giderken sağ tarafta kapıya muttasıl köşebaşındaki kitapçı dükkânında 'Tevfik Fikret Bey' in Târîh-i Kadîm Şiiri' yazılı bir levha câmekânda müsâdif-i nazarım oldu. Bir tânesini aldım. Üzerinde nâm-î âlileri muharrer olmadığı gibi nâşiriyle tab' olunduğu matbaa da meçhul. Bir menfaatperest'in eline her nasılsa geçmiş, kendi istifâdesine bir vasıta ittihaz ederek tab'ına cür'et eylemiş zannıyla aldığım o nüshayı leffen takdim ediyorum. Bu his ve zannıyatımda belki aldaniyorum. Şayet aldanmamış isem ve müsaade olunursa, bir tahkikat yaparak neticeyi arz edeyim. Bu, re'y ve emr-i alilerine vâbestedir." (M. Fatih Andi, Yılmaz Taşcıoğlu, Hüseyin Yorulmaz, age., s. 515).

¹⁴ Süleyman Nazif, *Mehmet Âkif*, Şairin Zâtı ve Âsarı Hakkında Bâzı Mâlûmât ve Tedkikât, İstanbul 1924, s. 52.

¹⁵ Mehmed Tevfik, "Mezârîstân", *Berk*, 1302, cüz 10, C. 1, s. 315-317. (Bu şiirin yeni harfli metni için bk. Nuri Sağlam, "Servet-i Fünûn'a Kadar Tevfik Fikret ve Bilinmeyen Şiirleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 2001-2003, İstanbul 2003, C 30, s. 430-431).

¹⁶ Mehmed Tevfik, "Naat", *Nihâl*, 1303, cüz' 1, cilt 1, s. 2-4. (Bu şiirin yeni harfli metni için bk. Nuri Sağlam, age., 433-434).

Tevfik”in) yazdığı “Tevhit” adlı mensur-manzum metnin, gönderilen yazılar arasından seçilerek birinci sırada yer aldığı malûmdur. 15. asır yazarlarından Sinan Paşa’nın meşhur *Tazarru‘-nâmesini* andıran bu dinî heyecan mahsulü, lirik eserden birkaç cümle ve mısra nakledelim: “Allah!.. Ey meâli direng-âver-i hayâl; ey zât-ı pâki berter-i her fikr ü her meâl; ey bî-zevâl rahmeti gülzâr-ı fitrata revnak-dih-i kemâl olan Allah-ı zü’l-celâl! (...)

Yâ Rabbî! Bana rûhu, vicdânı, lisânı veren sensin! O rûhu ki dâim sana incizâb eder, o vicdâm ki dâ’im seni takdîse şitâb eder; o lisânı ki dâ’im senin tahdîs-i niâmınla feyz-i dîger iktisâb eder. (...)

Îlâhî! Kalbler vardır ki, aşkıyla münevverdir.

Îlâhî! Rûhlar vardır ki, vaslınla mübeşşerdir.

Benim kalbim de yâ Rab! aşkına... ol nûra mazhardır.

Benim rûhum da neyl-i vaslına, yâ Rab! talebgerdir! (...)

Değildir kulluğundan başka lezzetden gönül âgâh,

Senin lutfundur ümmîdim, senin meczûbunum... Allah!”¹⁷

[Günümüz Türkçesiyle: Allah!.. Ey manası hayale bekleme getiren, ey mübarek zatı, her fikir ve her manadan daha yüksek; ey sona ermez rahmeti yaratılış bahçesine mükemmellik güzelliği, tazeliği veren yüce Allah!.. (...)]

Yâ Rabbî! Bana ruhu, vicdanı, dili veren sensin! O ruhu ki her zaman sana doğru çekilir (senin cazibene kapılır); o vicdanı ki devamlı seni yüceltmeye acele eder; o dili ki sürekli senin nimetlerini söylemekle başka bir feyiz kazanır (...) Allahım! Kalpler vardır ki, aşkıyla aydınlanmıştır... Allahım! Ruhlar vardır ki sana kavuşmayla müjdelenmiştir... Yâ Rabbî, benim kalbim de aşkına, o nura mazhardır. Benim ruhum da sana kavuşma nimetine, yâ Rabbî, isteklidir. (...) Gönül, kulluğundan başka bir zevkten haberdar değildir. Ümidim, senin lûtfundur; senin meczubunum... Allah!]

Bunlara ilave olarak Tevfik Fikret’in “Sabâh Ezânında, Ramazân, Sabâh-ı Îd, Şehidlikde, Asker Geçerken, Kılıç, Köyün Mezarlığında” gibi *Rubâb-ı Şikeste* adlı şiir kitabında yer verdiği¹⁸ lirik ve hamasi şiirleri, İslami duygu ve düşüncelerinin 1890’lı yılların sonlarına kadar devam ettiğini düşündürmektedir. (Bununla birlikte Fikret’in “Târîh-i Kadîm”i yazdıktan sonra meydana getirdiği bazı şiirlerde

¹⁷ Mehmed Tevfik, “Tevhit”, *Mîrsâd*, 13 Haziran 1307 (25 Haziran 1891), nr. 14, s. 105-106.

¹⁸ Bu şiirler için bkz. Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*, nşr. Hasan Tahsin, İstanbul, Tanin Matbaası, 1327, s. 221-235.

de yine yer yer İslami iz ve unsurlara rastlandığını belirtmek gerekir). Yakın ve dostlarının hatıralarından da Tevfik Fikret'in gençliğinde İslam dinine bağlı bir insan olduğu bilgisini edinmekteyiz. Örnek vermek gerekirse, Fikret'in öğrenci ve hayranlarından olan Rûşen Eşref (Ünaydın, 1892-1959), "*Tevfik Fikret-Hayâtına Dâir Hâtıralar*" adlı eserinde, şairin gençlik çağında İslam'a bağlılığını şu şekilde anlatır:

"... Hele gençliğinde gâyet neş'eli imiş. Taklidler yaparmış. Sesi son derece tatlıymış. Şarkılar söylemiş. Mevlidi pek sever ve ezberindeki parçaları pek müessir okurmuş. Gâyet sofu imiş. Her Cumâ gecesi Yâ-sîn'i muhrık bir sesle ölülerine ithâf eder, namaz kılarmış. Sonra sonra neş'esi de azalmış, sofuluğu da."¹⁹

Süleyman Nazif, Tevfik Fikret'in sonraki araştırmalarının önceki inançlarına zarar vermiş olduğunun iddia edilemeyeceğini, çünkü kendisinin mektepten çıktıktan sonra tabiat ve felsefeye dair eserlerle asla meşgul olmadığını, vakitlerini şiir ve resme ayırdığını ifade eder.²⁰ Cenâb Şehâbeddin²¹, Hâlid Ziyâ²², Mehmet Rauf²³ gibi Fikret'i yakından tanıyan diğer dostlarının da onun "pek az, azın bütün manasile pek az okur bir şair" olduğunu anlatmaları, Nazif'in bu konuda yazdıklarını teyit eder. Süleyman Nazif'e göre Fikret'in dinî inançlarının sarsılmasının sebebi, hayatını uzun yıllar kemiren, tedavisi şöyle dursun, teşhis ettirilmesi bile inatçı bir şekilde ihmal edilen şeker hastalığıdır.²⁴

¹⁹ Rûşen Eşref, *Tevfik Fikret-Hayâtına Dâir Hâtıralar*, Kitabhâne-i Südi, İstanbul 1919, s. 138.

²⁰ Süleyman Nazif, *age.*, s. 53.

²¹ "Fikret çok düşündür, bi'n-nisbe az okurdu, bir kütübhâne kurdu değildi." (Cenâb Şehâbeddin, "Tevfik Fikret", *Tasfir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1331/ 28 Ağustos 1915, Cumartesi, nr. 1546).

²² Hâlid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul 1936, C. 4, s. 17-18.

²³ "Fikret kadar az okuyan bir şair bilmem mevcut mudur?" diye soran Mehmet Rauf, onun kütüphanesinde bulunan kitaplar hakkında şu bilgiyi verir: "Biz kendisini tanıdığımız vakit, yani Servet-i Fünûn'un ilk günlerinde o Fransız şairlerinden yalnız Fransuva Kope'yi biraz tanımakda idi. Onun musavver bir temsili, Alfred de Müse'nin kezâ musavver bir temsili (bunları da mutlakâ resimleri için almışdı) bir Madam Bovari, birkaç me'nûs (?) risâle ve mecmûa... İste kütübhanesindeki Fransızca eserleri bunlardan ibâret idi. Madame Bovari'yi ahlaka mugâyeretine binâen okumayıp yarıda bıraktığını söyler dururdu." Mehmet Rauf, "İlk Temaslar", *Türkiye Edebiyat Mecmuası*, 1 Eylül 1339/ 1 Eylül 1923, nr. 1, s. 7. (Mehmet Rauf, *Edebî Hatıralar*, haz. Mehmet Törenek, İstanbul 1997, s. 43).

²⁴ Süleyman Nazif, *age.*, s. 53. Mehmed Ali Aynî de –muhtemelen Nazif'in verdiği bilginin tesiriyle– Fikret'i böyle bir şiir yazmaya sevk eden sebepler arasında diyabeti de sayar. (Mehmed Ali Aynî, *age.*, s. 64). Ancak burada Fikret'in fikri değişim geçirdiği ve *Tarih-i Kadîm*'i yazdığı sırada şeker hastası olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bizim araştırmalarımıza göre Fikret söz konusu şiiri yazdıktan sonraki yıllarda vücudunda bazı rahatsızlıklar hissetmiş ve şeker hastalığına tutulmuştur. (Bilgi için bk. Tevfik Fikret, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, haz. İsmail Parlatur, TDK Yayını, Ankara 2000, s. 401, 405; Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret ve Şiiri*, İstanbul Türkiye Yayınevi, 1946, s. 116; Mehmed Kaplan, "Tevfik Fikret", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, C. 12/İ, s. 209).

Biraz önce Süleyman Nazif'ten naklen otuz yaşının Fikret için dinî hayat bakımından bir dönüm noktası olduğunu söylemiştik. Tahminimize göre bu otuz yaş tespitinin dayandığı kayıt, şairin 1897 yılında *Mütâlâa* gazetesinde “İnanmak”²⁵ adıyla yayımladığı, *Rubâb-ı Şikeste*'de ise “İnanmak İhtiyacı”²⁶ başlığı altında yer alan şiirdir. Fikret'in belirtilen tarihte bir şüphe ve boşluğa düştüğü, her şeyi, her yeri boş görmeye başladığı, tutunacak bir nokta aradığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber şair, inanmayı o gurbette ruhani bir kucak ve karanlıkta nurlu bir yol olarak işaret eder. Şunu da belirtmek yerinde olur, ki Tevfik Fikret'in “Kılıç” örneği hamasi duyguları, “İnanmak İhtiyacı” misali manevi bir bunalım ve arayışı, “Kamîs-i Yûsuf” benzeri dinî bir hislenişi tasvir ediyormuş gibi görünen şiirleri, Sultan 2. Abdülhamid devrini idrak eden bazı yazarlardan öğrendiğimize göre, üstü kapalı bir şekilde idare aleyhinde bulunan, “hürriyet” hasretini dile getiren, siyasi mahiyette, sembolik metinlerdir.²⁷

Onun 1896-1905 yılları arasında geçirdiği fikrî değişimin sebepleri, çok iyi bilinmemekle birlikte, kendi ifadelerinden, araştırmacıların tespit ve tahminlerinden anlaşıldığına göre, Robert Kolejinde çalışmaya başlaması, Sultan 2. Abdülhamid'in baskıcı idaresi, *Servet-i Fünûn* dergisinin kapatılışı, kız kardeşinin vefatı, babasının memur olarak bulunduğu taşrada ölüşü, değerinin bilinmediğini, mevki yönünden hak ettiği yere gelemediğini düşünmesi, irsiyeti, fizyolojik yapısı, insanlardan kaçan (mizantrop) mizacı... gibi faktörlerdir. Denebilir ki anılan bu sebeplerin biri veya birkaçının üst üste gelmesi, Fikret'te malum bunalım ve değişimi doğurmuştur.

Fikirle fiil, fiille düşünce arasında sıkı bir münasebet vardır. Bundan dolayı fikrî değişim, fiilî değişimi doğurduğu gibi fiilî değişim de fikrî başkalaşmayı netice verir. Muallim Vahyi Ölmez tarafından “ezdad içinde vahdet” (zıtlar içinde birlik) şeklinde vasıflandırılan ve “Hayriyeci Nabi'den hoşlandığı kadar zevkiyeci Nedim'i de sever, İslamcı Âkif'e bayıldığı nisbette insancı Fikret'i de duyar, Ahmed Naimi sevip saydığı, arayıp sorduğu kadar Dr. Abdullah Cevdetle

²⁵ Tevfik Fikret, “İnanmak”, *Mütâlâa*, 7 Receb 1315 (2 Aralık 1897), aded 69, s. 1-2.

²⁶ Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*, age., s. 219-220. (Yeni harfli metni için bk. Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*, haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, TDK Yayını, Ankara 2004, s. 421).

²⁷ Bu konuda daha fazla bilgi ve örnekler için bk. Ali Kâmi, “Devr-i Sâbıkda Rübâb-ı Şikeste”, *İştihâd*, 30 Kânûn-ı Sâni 1329 (12 Şubat 1914), nr. 2-91, s. 2025-2028. Ayrıca bk. Refik Ahmet Sevengil, “Eserlerine Göre Tevfik Fikret”, *Galatasaray 1932'den naklen Hilmi Yücebaş, Bütün Cepheleriyle Tevfik Fikret*, İstanbul 1959, s. 22; İsmail Habib, *Edebi Yeniliğimiz*, İstanbul 1937, s. 296.

de tanışır, görüşürdü.”²⁸ cümleleriyle tarif edilen Hüseyin Kâzım Kadri'nin (1870-1934) şu hatırası, Fikret'in bazı arkadaşlarıyla birlikte Yeşil Yurd'a göçmeyi tasarladığı zamandaki hassasiyet ve hayat tarzının, sonraki yıllarda nasıl bir değişime uğradığını gösteren örneklerden biridir:

“Ne çare ki, yine müzakere için Fikret'in Rumelihisarı'ndaki yalısında toplandığımız bir gece, arkadaşlarımızdan birinin ondan biraz rakı istemesi üstadı son derecede meyus ve nevmid etti! Rakı içmek isteyen bir arkadaşına onun atf ettiği hâl ü vaz', bizzat Fikret'in sonradan uğradığı bir derd-i deva-sûz idi. Onun için de bu hadiseden daha ziyade bahs etmek istemem; ve onun ruhen rencide olmasından korkarım.”²⁹ [Günümüz Türkçesiyle: Ne çare ki, yine görüşüp konuşmak için Fikret'in Rumelihisarı'ndaki yalısında toplandığımız bir gece, arkadaşlarımızdan birinin ondan biraz rakı istemesi, üstadı son derecede üzdü ve ümitsizliğe düşürdü! Rakı içmek isteyen bir arkadaşına onun yönelttiği hâl ve tavır, bizzat Fikret'in sonradan uğradığı bir çaresiz dertti. Onun için de bu hadiseden daha fazla bahsetmek istemem ve onun ruhen incinmiş olmasından korkarım.]

1896'da Robert Kolejde Türkçe öğretmenini olarak çalışmaya başlayan şair, inanç ve kültür bakımından farklı bir çevreye girmiştir. Bu mektebin bir çay davetine eşyle beraber giden Fikret'in, Hasan Paşa tarafından çağırılıp uyarılması, bazı devlet adamlarının söz konusu ecnebi kuruluşuna şüphe ve endişeyle baktığını gösterir.³⁰ Tebrizli Muallim Feyzi'nin (1842-1910) şahit olduğu muamele de bu okulun tuttuğu yol konusunda bir fikir verebilir: Robert Kolej'de muallimlik eden Tebrizli Feyzî Efendi, Amerikalıların İslam aleyhindeki kitapları kendisine tercüme ettirmek istemeleri üzerine, bu mektepteki öğretmenlikten çekilmiştir.³¹ Mehmet Âkif'in *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanan bir sohbetinden, Robert Kolejinde her hafta bir Protestan papazın bütün öğrencilere vaaz ettiğini ve bunu dinlemenin Müslüman talebe için de mecburi olduğunu öğreniyoruz.³² Babanzâde Ahmed Naîm de 1918 yılında “Feylosof Doktor Rızâ Tefvik Beyefendiye” hitaben yazarak yayınladığı “Tefvik

²⁸ Hüseyin Kâzım Kadri, *İnsan Hakları Beyanamesi'nin İslâm Hukukuna Göre İzahı*, [Yayımlayan: Osman Ergin], Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul 1949, s. 28.

²⁹ Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, haz. İsmail Kara, Dergâh Yayınevi, İstanbul 2000, s. 68.

³⁰ İ. Hikmet, “Fikret ve Hayâtı”, *Düşünce*, Nüsha-i Mahsûsa, 1334 (1918), s. 193.

³¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1932, cüz 3, s. 420.

³² Mehmet Âkif, “Hasb-i hâl”, *Sırât-ı Müstakîm*, 25 Ramazan 1328 (29 Eylül 1910), aded 108, s. 60.

Fikret'e Dâir" açık mektubunda, şairin adı geçen okulda çalışmasını şöyle anlatır: "Amerika bandırası altında, Protestanların propaganda ocağında, vatanperverlik makteli olan Robert Kolej'de vazife kabûl ederek şübbân-ı Müslimînin ihsâsât-ı dîniyye ve vataniyyesini ifsâda hizmetkârlıkda karar kıldı."³³ Bu cümleden anlaşıldığı üzere, o yıllarda Robert Kolej, İslam dinine mensup bilgili insanlar tarafından Protestanların propaganda ocağı, yurtseverlik duygusunun öldürüldüğü, Müslüman gençlerin dinî ve vatanî hislerinin bozulduğu bir okul olarak görülmektedir.

Hem Tevfik Fikret, hem de Mehmet Âkif'in dostlarından olan, İttihat ve Terakki devri maarif nazırı Emrullah Efendi tarafından Rasathâne-i Âmire müdürlüğüne tayin edilen Mehmet Fatin (Gökmen), "Târîh-i Kadîm" in hangi şartlar altında yazıldığı, nasıl yayıldığı ve yayılmasından sahibinin duyduğu üzüntü konusunda Tevfik Fikret'ten naklen bilgi verir. Mehmet Âkif hakkında "Âkifnâme" adıyla bir eser hazırlamakta olan Hasan Basri Çantay'a yazdığı mektupta anlattığına göre Fatin Bey, Tevfik Fikret'in Mekteb-i Sultânî müdürlüğünden çekilmeye zorlanışının öncesinde bir gün ziyaretine gitmiştir. Emrullah Efendi, Meclis kürsüsünde Fikret aleyhindeki sözleri arasında "Târîh-i Kadîm" den de üstü kapalı bir şekilde bahsetmiş; Fatin Bey gibi birçokları Fikret'in böyle bir eseri bulunduğundan bu duyurma üzerine haberdar olmuştu. Fikret, Emrullah Efendi'nin bu saldırısından ötürü çok üzüldüğünü söyleyerek Fatin Bey'e "Târîh-i Kadîm" hakkında şunları anlatmıştır:

"Ben onu istibdadın en karanlık bir zamanında ümitsizliğin ve teselisizliğin hissimi, şuûrumu mefluc kıldığı bir günde yazmışım. Yalnız en itimad ettiğim bir dostumdan başkasına göstermemişim. Epey bir müddet sonra onu bir daha okumak için istedi ve ısrar etti. Yalnız kendisi okuyacağına söz vererek almış ve ertesi gün âide [iade] etmişti. (Bu dostunun Rıza Tevfik olduğunu Hüseyin Kâzım merhum söylemişti.) Seneler geçtikten sonradır ki Sultanî talebesinden birinin kitapları arasından çıkararak dağılmış olduğuna muttalî oldum ve çocuk gibi ağladım' ve büyük bir teessür altında ilâve etti ki, "Bu yazımın neşri bir cinayettir. Eğer İngiltere gibi medenî bir memlekette bunu biri neşretseydi, üç seneden aşağı olmamak üzere hapse mahkum olurdu." Fikret bu sözleri kalbinden söylemişti. Müdafaa propagandası değildi. Zâten buna kendisi ne lüzum görür ve ne de tenezzül ederdi. Herkes bilir ki Fikret çok hassâs idi. Duyguları üzerine düşen ufak bir darbe bile onun

³³ Ahmed Naîm, *Tevfik Fikret'e Dâir*, Sebülürreşâd Kütübhânesi Neşriyatı, (İstanbul), Hilâl Matbaası, 1336/1918, s. 3.

ihtisasları arasındaki rezonansı, muvazeneyi alt üst etmeğe kâfi idi. Tarihi kadim ve hatta Molla sırat bu hâl altında bulunduğu vakıtlarda kaleminin saçtığı karaltılardan başka bir şey değildir.”³⁴

Fatin Gökmen’in naklettığımız hatıralarına göre, Fikret, “Târîh-i Kadîm”i istibdadın en karanlık bir zamanında, ümitsizliğin duygu ve şuurunu felc ettiği bir günde yazmış; sadece en güvendiği bir dostuna göstermiştir. Aynı dostu, epey bir müddet sonra bu manzumeyi yalnız kendisinin okuyacağına söz vererek almış ve ertesi gün sahibine iade etmiştir. Fakat yıllar sonra bahis konusu eserinin dağılmış olduğunu gören şair, çok üzülmüş; böyle bir manzumenin yayılmasını doğru bulmadığını anlatmıştır.

Acaba gerçek böyle mi? Fatin Bey’in anlattıklarını soru ve şüpheyle karşılamamızın sebebi, “Târîh-i Kadîm”in yayılış şekli konusunda Rûşen Eşref’in verdiği hayli farklı bilgilerdir: Fikret’in şiirlerinin tarihini yazmak için araştırmalar yapan öğrencisi Rûşen Eşref, o zaman “Hitâb” adıyla da anıldığı anlaşılan “Târîh-i Kadîm”in yazılış sebebi ve yayılma tarzı konusunda bizzat şairinden aldığı şu bilgileri verir okuyucuya:

“Maa mâfih söz arasında şiirlerinden birkaçının ser-güzeştini bizzat kendisinden dinledim. Meselâ ‘Hitâb’ı yağmurlu bir kurban bayramı gecesi yazmış.

– Hava o gece birden bire bozulmuşdu. Yağmur tâneleri şi’rin mısralarına âhenk tutuyordu, dediği.

O arefe günü refikası, Halûk ve kendisi İstinye’ye doğru bir sandal gezintisi yapmışlar. Kürekleri Halûk çekiyormuş. Onların çıktığı istikâmetden inen bir sandalın içinde iki kurbanlık koyun gidiyormuş. Fikret bunları görünce irticâlen

‘Dîn şehîd ister, âsumân kurbân

Her zamân her tarafda kan, kan, kan’

demiş. İşte ‘Hitâb’ı yazdırmağa sebep bu imiş! Fikret’in ekseriyâ sabahleyin erkenden derin bir sessizlik içinde yapayalnız çalıştığı, şi’rlerinden birçoğunu güçlük çekerek küçük kâğıt parçalarına beyit beyit, mısra mısra yazıp sildiğini, hattâ Rubâb’ın bir tab’ından öbür tab’ına mısralardaki bâzı kelimeleri, bâzı kafiyeleleri değiştirdiğini bilirim. Bir sahîfelik besteyi tamamlamak için haftalarca odasına kapanıp notaları silerek, kâğıtları yırtarak, ağlayarak, saçlarını yolarak

³⁴ Balıkesirli Hasan Basri Çantay, age., s. 249-50. (İktibas edilen parçanın imlâsına bağlı kalmıştır).

azâb içinde, hiç eserini beğenmeden çalışan Romantik Şopen gibi titiz bir sa'yi vardı.

Öyle iken, yer yer Muse'nin 'Espoir en Dieu'sunu andıran o uzun ve kuvvetli manzûmeyi bir gecede tamamlayabilmek için kim bilir ilhâmından ne kadar bol bir gîdâ almış olacak!

"Ertesi sabah kendisini ilk ziyârete gelen adama -Amerikalı şâkirdlerinden birine- okumuş ve bütün basılamayıp da neşredilmesini istediği şi'rleri gibi derhâl kendisi ve talebesinden birkaçı, hatları belli olmasın diye kâğıtları ders tutarak, kelimeleri baş aşağı yazarak beş on nüsha tebyîz etmişler, bayramlaşmağa gelen emniyetli dostlara dağıtmışlar."³⁵

Rüşen Eşref'in şairden naklen verdiği bilgiye göre, Fikret, bir kurban bayramından önce, arefe günü eşi ve oğlu Halûk'la beraber sandal gezintisi yaparken, başka bir sandalın içinde iki kurbanlık koyun göreyerek müteessir olmuş. O anda düşünmeksizin bir beyit söylemiş ve bu kanlı beyitleri de içine alan "Târih-i Kadîm"i bir gecede tamamlamıştır. Şair, bu uzun şiirini ertesi sabah kendisini ilk ziyarete gelen adama, Amerikalı öğrencilerinden birine okumuş... Bütün basılamayıp yayılmasını istediği şiirleri gibi, söz konusu manzumesini de talebesinden birkaçıyla birlikte, yazıları belli olmayacak şekilde temize çekmiş; bayramlaşmaya gelen güvenilir dostlara dağıtmışlar. Bu satırlardan anlaşıldığına göre, "Târih-i Kadîm", Fikret'in bilgisi ve rızası dışında değil, onun isteği ve tasvibiyle kopya edilerek yayılmıştır.

Görüldüğü gibi, "Târih-i Kadîm" in nasıl yayıldığı konusunda Fatin Hoca'yla Rüşen Eşref'in anlattıkları çelişmektedir. Hangisinin hakikate uygun, hangisinin gerçeğe aykırı beyan olduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Fatin Hocanın -sırası gelince ifade edeceğimiz gibi- Mehmet Âkif'in Fikret'i hedef aldığı belli olan beytini "Süleymaniye Kürsüsünde" n çıkarması için çok çalıştığını anlatması, türlü endişelerin tesiri altında Târih-i Kadîm sahibini korumaya uğraştığını düşündürmektedir...

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, manzumenin sonundaki "fi 15 Nisan 321" kaydı, "Târih-i Kadîm" in miladi 28 Nisan 1905 tarihinde yazıldığını göstermekte; fakat bu tarih, M. Ertuğrul Düzdağ'ın da dikkat çektiği üzere, o senenin kurban bayramı günlerine tekabül etmemektedir. Bilindiği gibi kurban bayramı, Zilhicce ayının onuncu günü başlayıp dört gün devam eder. 15 Nisan 1321 (28 Nisan 1905)'e

³⁵ Rüşen Eşref, "Tevfik Fikret ve Rubâb-ı Şikeste'nin Şi'rleri", *Yeni Mecmua*, 22 Ağustos 1918, sayı 58, s. 101. (Ayrıca, Rüşen Eşref, *age.*, s. 97-99).

en yakın kurban bayramı ise 2 Şubat 1320 (15 Şubat 1905) tarihinde- dir. Buna göre, denebilir ki, ya şiir kurban bayramından bir gün önce yazılmamış veya onun baskısının sonundaki tarihte bir yanlış vardır.

Târîh-i Kadîm'in Muhtevası

“Târîh-i Kadîm”, baştan sona kadar aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmış olup 106 beyittir. Yüz sekiz yıl önce yazılan bu manzume, gerek müstakil kitapçık olarak, gerekse Fikret'in şiirlerini içine alan eserlerde yeni harflere çevrilerek defalarca yayımlandığından³⁶, biz burada o tanınmış metnin aslını değil, günümüz okuyucusunun anlayabileceği şekilde, özünü vereceğiz:

Binlerce yıllık insanlık tarihine kötümser bir bakışın mahsulü olan bu şiirde, bütün mazi siyah ve uzun bir gece gibi tasavvur ve tasvir edilmektedir. Şaire göre, insanlık tarihinde birbiri ardınca gelen devirler, hep felâket ve acı yığınlarıyla doludur. Asker bölükleri, alaylar, geçtikleri yerlerde kan dökmektedir. Çiğneyen haklı sayılır, çiğnenen ayıplanır; ezmeyen ezilir. Manzume sahibinin o zamanki fikrince, her şeref sahte, her saadet pi..., her şeyin başı ve sonu hiç, kahramanlığın esası vahşettir.

Gelecek çağlar için Rabb'in ve kulların bulunmadığı bir dünya düzeni özleyişini dile getiren şairin, “Yırtılır ey kitâb-ı köhne yarın/ Maktel-i fikr olan sahifaların” beytiyle tarih kitabına hitap ediyormuş gibi görünürken, “Kelam-ı Kadîm” adıyla da anılan Kur'ân-ı Kerim'i hedef aldığı tahmin edilmektedir. Manzume sahibi, hasreti çekilen böyle savaşırsız bir dünyanın Allah'tan ümit edilemeyeceğini, çünkü tarihteki bütün kavgaların O'nun adına yapıldığını ileri sürer. Yeryüzünden yükselen hiçbir sesin arşa çıkmadığını iddia eden Fikret, hiçbir duanın kabul edilmediğini söyler.

Şair, Allah'ın isim ve sıfatlarını din babalarından dinlemiştir. Fakat en parlak sıfatı, “Onun ortağı yoktur” olmasına rağmen, dünyada pek çok ortağı vardır; kendisi bütün dinî inançlar konusunda şüphe içindedir ve bu şüpheyi zararsız görmektedir. Fikret “hepsinden”, yani isim ve sıfatları sayılan İlahtan, onun emir ve yasaklarından, hâkimiyetinden, ilhamda bulunuşundan, güneş, ay, yıldızlar gibi kâinattaki varlıkları yarattığından, vaat ettiği cennetten, peygambe-

³⁶ Meselâ, Tevfik Fikret, “Târîh-i Kadîm”, İctihâd, 15 Mayıs 1925, nr. 180, s. 3596-3598; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Tevfik Fikret- Hayatı, Şahsiyeti, Şiir ve Eserlerinden Parçalar*, naşiri. Semih Lutfi Erciyas, s. 105-111; Tevfik Fikret, *Hâlûk'un Defteri, Şermin, Son Şiirler*, haz. Asım Bezirci, İstanbul 1984, s. 202-220; Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*, age., s. 639-645.

rinden, cennetindeki hurilerden, insanları yiyecek cehenneminden, istediği itaatten şüphe etmektedir.

Şairin iddialarından biri de hiç kimsenin bu gaybî konularla alakalı gerçeği bilmediğidir. Bundan dolayı kendisi her şeyden, bu arada ahiretin varlığından da şüphe etmektedir. Onun kafasını kurcalayan sorulardan biri de vücudun neden bin türlü derdin esiri olduğu ve ızdırıp çektiğidir. Şüphenin Yaratıcının meşalesini söndürmek için üflediğini, Allah inkâr edilmesine rağmen tabiat ve kâinata hiçbir değişikliğin olmadığını, her taraftan kahkahâların yükseldiğini belirten şair, “Yalana riya ve ahmaklık ağlar” manasındaki mısrayla şiirine son verir.

Târîh-i Kadîm’in Uyandırdığı Bazı Tesir ve Reaksiyonlar

Sözlerimizin başında Fikret’in “Târîh-i Kadîm”inin kitapçık hâlinde yayımlanışından sonra basın-yayın dünyasında heyecanlı akisler uyandırdığını ifade etmiştik. Bu manzume, Osmanlı memleketlerinde o zaman ekseriyete göre hayli sınırlı bir zümre teşkil ettiği muhakkak olan ateist, materyalist ve pozitivist kişi yahut gruplar tarafından memnuniyetle karşılanmış; nüfus içinde -anlayış, bilgi ve İslam’la alakaları farklı derecelerde olsa da- çokluğu meydana getiren inançlı insanlar, ilim adamları, şair ve yazarlarda öfke ve üzüntü uyandırmıştır. Örnek vermek gerekirse, Hollandalı şarkiyatçı R. Dozy’nin (1820-1883) İslam aleyhinde iddialarla dolu kitabını tercüme edip Târîh-i İslamiyyet adı altında 1908’de yayımladıktan sonra dindar âlim, şair ve yazarların şiddetli tenkit ve reddiyelerine hedef olan Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret’in ölümünün dokuzuncu senesi dolayısıyla bu şiirini neşretmiştir.³⁷ A. Cevdet, on sene sonra İctihâd mecmuasında yazdığı bir yazıda onun “Târîh-i Kadîm”inden şöyle bahseder: “Tevfik Fikret için cildler yazmak mümkün ve lâzımdır. Onun “Târîh-i Kadîm”i^{38[*]} ölmeyecek eserlerdendir.”³⁹ Abdullah Cevdet, bu yazısında Fikret’in Türk’ün hayat ve fikirlerine yüce yüce uçuşlar yapılan Âşiyân’ının bir mabet olduğunu ve mabet olması gerektiğini belirtir; hatta bu ev hakkında “akıl ve muhakeme insanların Kâbesidir” der.

Yine o yılların şahidi olan Mahir İz’in (1895-1974) hatıralarında anlattığı şu hadise, söz konusu manzumenin yayımlandığı sırada dindar çevrelerde nasıl karşılandığını gösteren vakalardan biridir:

³⁷ Tevfik Fikret, “Târîh-i Kadîm”, *İctihâd*, 1 Eylül 1924, nr. 169, s. 3420-3422.

³⁸ [*] Târîh-i Kadîm’i tam ve musahhah olarak Tevfik Fikret’in resmîyle beraber 180 numaralı *İctihâd*’da bulursunuz.

³⁹ Abdullah Cevdet, “Tevfik Fikret Bey Merhum”, *İctihâd*, 1 Eylül 1925, nr. 187, s. 3702.

Enverî Bey'in İrticalî Cevabı

“İşte Âkif Bey de Direklerarası'nda Hacı Reşid'in kahvesinde Ticaret Mekteb-i Âlisi Hüsn-i Hat Muallimi şâir Tevfik Fikret Bey'e hürmet gösterir; o da bütün kibarlık ve zerâfetiyle mukabelede bulunurdu. Vaktâ ki “Târih-i Kadîm”ini kimden ele geçirdiğini öğrenemediğimiz İctihad Mecmuası'nın sahibi Dr. Abdullah Cevdet Bey neşredince bir kızılca kıyâmet koptu. Biz mecmuanın çıktığı gün Şeyhülislâm Konağı'nın selamlığında bulunuyorduk. Şeyhülislâm olan büyük dayım Hüseyin Hüsnü Efendi'nin büyük oğlu İbrahim Rüşdî Molla kapıdan heyecanla içeri girdi. Sülüklülü Kazasker Râmiz Molla'nın oğlu Midilli Kadısı Enverî Bey de orada bulunuyordu. Enverî Bey tab'an irticâl ile, yâni düşünüp hazırlanmadan hemen söyleyebilecek karakterde bir şâirdi. Rüşdî Molla Târih-i Kadîm'den bir parça okudu. Bunun üzerine Enverî Bey cübbesini toplayıp kalktı ve beş beyit kadar bir hamlede ona cevap verdi. Şüphesiz Fikret'in şiiri î mânâ saldırdığı için inanmış müslümana bir şok tesiri yapmıştı; böylece birdenbire parladı.

Ben de bu vak'adan sekiz sene sonra Ankara Sultanîsi'nde Edebiyat Hocamız Münif Kemal Bey'in dersde “Târih-i Kadîm”den bahsetmesi üzerine bu şiiri kendisinden rica ettim. Kimseye göstermemek şartıyla bana verdi. Okudum; Enverî Bey hâdisesi aynen bende de tecelli etti. Ben de aynı durumda olmak üzere on beyit kadar öyle mânevî bir cezbe ile söyledim; fakat tespit edemedim.”⁴⁰

Mahir İz'in anlattığı bu hatıra, görüldüğü gibi, “Târih-i Kadîm”in gizlice kopya edilerek yahut basılarak “emniyetli dostlara” dağıtılmasından ve kitapçık hâlinde basılmasından başka Abdullah Cevdet'in *İctihâd* mecmuasında da yayımlandığı bilgisini ihtiva etmektedir. Ancak biz adı geçen derginin 1910 yılındaki sayılarına ulaşamadığı-

⁴⁰ Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul 1990, s. 231. Mahir İz, bu hadiseyi hatıralarının başka bir sayfasında şu şekilde anlatır: Bir Kandil tebriki dolayısıyla yine Meşihat Dairesi'ne gitmiş-tik. Selamlık odasında dayızâdem -sonradan Şûra-yı Devlet Âzâsı olan Râşid Çelebioğlu- ile oturuorduk. İçeriye Midilli Kadılığından münfasıl, Kazasker Sülüklülü Râmiz Mollazâde Enverî Bey girdi. Enverî Bey, gayet zekî, şâir tabiatlı, alıngan, hadîd'ül-mizâc, nüktedân bir zâttı. Bütün âile çocukları o gelince selamlığa dolarlardı. Birden bire, Şeyhülislâm Hüsnü Efendi'nin büyük oğlu, Hürriyet ve İ'tilâf Partisi lideri Miralay Sâdk Bey'in dâmâdı Rüşdî Molla telâş içinde içeri girdi. Enverî Bey'e hitâben 'Bugün çıkan İctihâd'ı gördünüz mü? Tefik Fikret'in Târih-i Kadîm'ini yazıyor. Bakın, ne yazık!' diye okumaya başladı. Bunu, kızıra bozara dinleyen Enverî Bey arkasında gül kuruşu rengindeki cübbesini toplayarak ayağa kalktı ve aynı vezinde olmak üzere bilbedâhe (düşünmeden) beş-altı beyitlik bir reddiye okuyuverdi. Hayretler içinde kaldım... O zamana kadar öyle bir şey görmemişim.” (Mahir İz, *age.*, s. 41).

mızdan, Mahir İz'in dayısı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin (1849-1912)⁴¹ şeyhülislam olduğu bu zaman zarfında "Târîh-i Kadîm" in orada yayımlandığı kaydını teyid edemedik. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, A. Cevdet'in mecmuasındaki bir tanıtıma dayanarak 1911 yılı Ekim ayının sonlarında veya Kasım ayının başında basılıp piyasaya verildiğini tespit ettiğimiz "Târîh-i Kadîm", *İctihâd* dergisinde 1 Eylül 1924 ve 15 Mayıs 1925 tarihinde yayımlanmıştır.

Maarif nazırı Emrullah Efendi: "... Kürsüye çıkar, onun Târîh-i Kadîm'ini okurum!.."

Tevfik Fikret'in Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) müdürüyken maarif nezaretiyle düştüğü görüş ayrılıkları sırasında da "Târîh-i Kadîm" bahis konusu oldu. 1910 yılı başlarında maarif nazırı Emrullah Efendi (1858-1914)⁴², pek çok mektepteki muallimin derslerine devam etmeden maaş aldığı tespit edildiğini belirtmiş; vazifelerini ifa etmeyenlerin ücretlerinde kesinti yapılması konusunda bir tamim yayımlamıştı. Ancak Mekteb-i Sultânî'de bakanlığın bu tamimine uygun hareket edilmedi. Bunun üzerine okul müdürü Tevfik Fikret istifa etmek mecburiyetinde kalmış; yerine Salih Zeki Bey tayin edilmişti. Tayin yazısında "Bir şair yerine âlim" yazıldığı için mektep ve çevresinde çeşitli hadiseler meydana geldi: Bazı muallimler istifa etti ve bazı öğrenciler mektebi bıraktı.⁴³ Zamanın maarif nazırı Emrullah Efendi, kendisini müdafaa için bir gazeteye "Fikret zâten inzibâtı temîn edemiyor, bu ağır yükün altından kalkamıyordu. Sultânî müdürlüğünden başa çıkamayacağını anladığı için istifa etti. Kistü'l-yevmler hakkındaki emri vesîle ittihâz etti" dedi. Başka bir gazeteciye Fikret'in her istediğini yaptığından, hatta Fransız olan müdür-i sâniye (ikinci müdüre) sırf Fikret'in hatırı için, haksız olarak izin verdiğinden bahsetti. Kendisini bu konuda sıkıştıran mebusları, "İsrar ederseniz, sonra ben kürsüye çıkar, onun "Târîh-i Kadîm"ini okurum; dinsizliğini ispat ederim!" şeklinde tehdit etti.⁴⁴

⁴¹ Hayatı hk. bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Hüseyin Hüsnü Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C. 18, s. 552-53.

⁴² Hayatı ve çalışmaları hk. bilgi için bk. Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1979-1982, C. 30, say 1-2, s. 7-36; Ziya Kazıcı, "Emrullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C. 11, s. 165-66; *Türk Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Nazırı Emrullah Efendi*, Ulusal Sempozyum 9 Ekim 2004, Lüleburgaz Belediyesi Kültür yayını, Lüleburgaz 2006.

⁴³ Mustafa Ergün, *age.*, s. 22.

⁴⁴ Doktor Abdullah Cevdet, "Hakikat Herşeyden Üstün", *Vakit*, 22 Ağustos 1334 (22 Ağustos 1918); Sâti, "Fikret'in İstifaları", *Dergâh*, 5 Eylül 1337 (5 Eylül 1921), C. 1, nr. 10, s. 148.

Tarih, din, ahlak ve terbiye gibi konularda Fikret'ten farklı fikirlere sahip olan Emrullah Efendi, anlaşıldığına göre, bu sözü söylerken “Târih-i Kadîm”de dile getirilen düşüncelerin ancak sınırlı bir zümre tarafından kabul göreceği, fakat millet ekseriyeti tarafından reddedileceği kanaatindeydi. Anılan şiiri okuduğu takdirde, insanlık, İslam ve Osmanlı tarihi ile din ve ahlak mevzularında böyle tasvip edilemeyecek fikirlere sahip bir şairin, mektep müdürlüğünden istifasının ne kadar isabetli bir hareket olduğunu ispat etmiş olacaktır.⁴⁵

Müftüoğlu Ahmed Hikmet: “Bu eser, din ve cemiyet aleyhindedir!”

1911 yılında bazı arkadaşlarıyla birlikte gezmek için Almanya'ya giden Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in (1870-1927) 9 Haziran 1327 (21 Haziran 1911) tarihli günlüğünde hikâye ettiği şu vaka da bahis konusu inkâr şiirinin İsmail Müştak (Mayakon, 1882-1938)⁴⁶ gibi Frenk meşrepli şahıslar tarafından benimsenirken, milli hamiyet sahibi, imanlı ve faziletli kişilerin itirazına sebep olduğunu göstermektedir:

“...İki saat kadar vapurla gezdikten sonra Chapandau⁴⁷ nâm mahalde bir gazinoda akşam yemeği yedik. Bu gece âile arasında idik. İçimizde hiçbir Alman ve ecnebî yok idi. Güzel eğlenecek idik. Lâkin ne fikir ile bilmem Müştak, Tevfik hâininin Târih-i Atîk'ını inşâda başladı. Zehir-nâk bir hezeyan. Hamiyetsiz, vicdansız, faziletsiz, inkâr ile dolu. Birçok zevâtın, bilhassa askerlerin itirâzını dâî oldu. Benim de canımı sıktı, itirâz ettim.”⁴⁸ [Günümüz Türkçesiyle: İki saat kadar vapurla gezdikten sonra Şpandau adlı yerde bir gazinoda akşam yemeği yedik. Bu gece aile arasındaydık. İçimizde hiçbir Alman ve yabancı yoktu. Güzel eğlenecektik. Fakat hangi düşünceyle bilmem, Müştak, Tevfik haininin “Târih-i Kadîm” şiirini okumaya başladı. Zehirli bir saçma sapan konuşma!.. Hamiyetsiz, vicdansız, faziletsiz, inkârla dolu... Birçok kişilerin, bilhassa askerlerin itirazına sebep oldu. Benim de canımı sıktı, itiraz ettim.]

⁴⁵ Mehmet Âkif'in Emrullah Efendi'ye dair hatıralarından bahsettiği ve Mekteb-i Sultânî meselesine de temas eden bir yazısı: “Eski Hâtıralar”, *Sırat-ı Müstakim*, 8 Nisan 1326 (21 Nisan 1910), sayı 85, s. 114-116.

⁴⁶ İsmail Müştak Mayakon'un hayatı hk. bilgi için bk. Mücellidoğlu Ali Çankaya, “Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte” *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968, C. 3, s. 877-79; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, C. 6, s. 164; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM V. Dönem 1935-1939, Ankara 2001, s. 652-53.

⁴⁷ Berlin'deki bu yer adı “Şpandau” şeklinde yazılır ve “Şpandau” biçiminde okunur. (ÂC).

⁴⁸ *Bigâne Durmayın Aşınânıza- Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in Mektup, Şiir ve Günlükleri*, haz. M. Kayahan Özgül, İstanbul 1996, s. 208.

22 Haziran 1911 tarihinde, yani Ahmet Hikmet'in bahsettiği hadiseden bir gün sonra Tevfik Fikret'e Berlin-Wansee (Vansee)'den gönderilen kartpostaldaki imzalar, "Târîh-i Kadîm" in okunduğu ve itirazlara sebep olduğu akşam yemeğinde bulunan bazı isimleri öğrenmemizi sağlıyor: "Mustafa, D. Mazhar Osman, Süleyman Nimet, Servet, Enver, İsmail Müştak, perestîşkârınız Vefik, Himmet, Kemâl, Mehmet Sâfî, Ömer, Ömer Şevket, Suad."⁴⁹

Ahmet Hikmet'in seyahat günlüğünde kısaca hikâye ettiği bu hadiseden, meşhur Dr. Mazhar Osman (Uzman, 1884-1951), Fikret'e dair hatıralarını anlattığı bir yazısında daha tafsilatlı olarak bahseder. Bu yazıdan öğrendiğimize göre İsmail Müştak, gruptaki bazı kişilerin isteğiyle Tevfik Fikret'in önce Sis adlı şiirini ahenkli bir sesle dinletmiş; ziyafette bulunanlar bu okuyuşa heyecan ve alkışlarla karşılık vermişler. Müştak, daha sonra yine talep üzerine, onun "Târîh-i Kadîm" isimli uzun manzumesini okumaya başlamıştır. Fakat bu sırada Müftüoğlu Ahmet Hikmet, "Burası Almanya'dır; bu eser din ve cemiyet aleyhindedir, sosyalistlik telkin eden böyle bir manzume burada okunamaz!" diye bağırmıştır:

"Meşrutiyet inkilâbından sonra halkımızın birçoğu o zamana kadar yasak olan Avrupayı görmeğe ya tek tek veya grup hâlinde geliyordu. Grup hâlinde gelenler gittikleri yerden daha çok istifade eder tabii... iyi gezerler, önlerine kılavuzlar konur, fabrikaları müesseseleri çok iyi görürler. Böyle bir grup Almanyaya gelmişti, Berlinde Ataşe Militerimiz hürriyet kahramanı Binbaşı Enver beydi. Ben de ihtisasımı genişletmek için Münih'de ve Berlin'de bulunuyordum. Türk kolonisi memleketten gelen bu misafirleri Wansee gölü üzerinde gezdirdiler, gece ziyafetleri tertip ettiler. Gelen hey'ette Hüseyin Cahit, İsmail Müştak, Ahmet Hikmet ve daha birçok kimseler vardı. (...) O sırada herkes biraz da şiir istediler. 'Sis' diye bağışıldılar, İsmail Müştak ayağa kalktı kendine mahsus fevkalâde ahenktar bir sesle 'Sis'i tekrar dinletti. Coşkunluklar, alkışlar ölçsüzdü. Arkadan 'Tarihi kadim' istendi... İsmail Müştak onu da okuyorken birden bire bir ses yükseldi. Biri 'Burası Almanyadır; bu eser din ve cemiyet aleyhindedir, sosyalistlik telkin eden böyle bir manzume burada okunamaz' diye bağırıldı. Bu yükselen ses, 'Hârisdan ve Gülisdan' mübdii Budapeşte şehbenderimiz Ahmet Hikmet'indi. Ortalıkta 'Bu zata ne oluyor kuzum' fısıldısı dolaştı. 'Galiba ailevî bir mes'eleden' diye fiskos oldu. Kimsede neş'e kalmamıştı."⁵⁰

⁴⁹ M. Fatih Andi, Yılmaz Taşcıoğlu, Hüseyin Yorulmaz, *age.*, s. 306-307.

⁵⁰ Mazhar Osman Uzman, "Tevfik Fikret'le çalıştığım zamana ait hatıralar", *Yeşilay*, Mart 1944, Yıl 12, nr. 135, s. 4. (İktibas edilen parçanın imlâsına bağlı kalmıştır).

Bu anekdot, Fikret'in "Sis" ve "Târîh-i Kadîm" adlı iki meşhur şiirinin, o manzumelerde dile getirilen duygu ve düşünceleri benimseyen kişileri hayli memnun ettiğini, fakat millî, İslami değerlere bağlı insanlarca "hamiyetsiz, vicdansız, faziletsiz, inkâr ile dolu" "zehirnâk bir hezeyan" şeklinde karşılandığını göstermektedir. "Târîh-i Kadîm" karşısındaki şu iki zıt reaksiyon, şüphesiz ki, çocukluktan itibaren aile, sosyal çevre ve mekteplerden alınan terbiye, görülen tahsil, buna bağlı olarak dünya görüşü, tarih ve istikbal anlayışlarının farklı olusundan ileri gelmektedir. Aynı edebî metin karşısında ortaya konan bu iki farklı tavır, cemiyetimizin hayat, kâinat, din, ahlak, mazi ve gelecek konularında başlıca iki büyük gruba ayrıldığını da düşündürmektedir: Biri, "pozitivist, materyalist (maddeci), nihilist (hiççi), kötümser, septik (şüpheli), ateist (inkârcı)" gibi kelime veya terimlerle tarif edilebilecek fertlerin meydana getirdiği zümre, diğeri ise Allah'a ve İslam dininin esaslarına inanan, dindar, ahlakî değerlere ehemmiyet veren, insanlık tarihini toptan karalamayan, millî tarihteki kahramanlar ve kahramanlıklara sevgi besleyen insanların teşkil ettiği topluluk. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Fikret'e ait "Sis" ve "Târîh-i Kadîm" şiirlerinin okunmasına öfkeyle karşı çıkışının dünya görüşü ayrılığından başka, Mazhar Osman'dan naklettiğimiz hatıradaki ima edildiği üzere, ailevi bir sebebi de vardır: Fikret, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun ağabeyi Refik Bey'le evli olan kız kardeşi Sıdıka Hanım'ın ölümünden sonra "Hemşirem İçin" adlı şiirini yazmıştır. Süleyman Nazif'in de belirttiği gibi, hemşire için mersiye olmaktan ziyade enişteye bir hicviye⁵¹ olan bu şiirden sonra çok incinen ve öfkelenen Ahmet Hikmet Bey, 7 Eylül 324 (20 Eylül 1908) tarihinde Fikret'e hitaben şiddetli bir mektup yazmıştır.⁵²

Emin Hâkî Soruyor: "Eşref mi öldü, Tevfik Fikret mi?"

Tevfik-i Fikret'in "Târîh-i Kadîm"inin basılıp yayılması, daha önce de belirttiğimiz gibi, ülkemizdeki "pozitivist, septik, agnostik, sosyalist, materyalist, ateist" denebilecek kişi ve grupları ne kadar memnun etmişse, dindar ve mutasavvıfları o kadar üzmüş, incitmiş ve cevap yazmaya sevk etmiştir. İşte bir ümitsizlik zamanının mahsulü olan o manzumeyi, basılmasını müteakip aylarda ele alıp tenkit edenlerden biri de Emin Hâkî'dir. Küçük yaşta yetim kalan Emin Hâkî (1889-1921), annesi tarafından büyütülmüş, fakir ve kimsesiz olduğu için

⁵¹ Süleyman Nazif, *age.*, s. 60.

⁵² Bu mektubun metni için bk. Midhat Cemal Kuntay, "Tevfik Fikret", *Aydabir*, Ağustos 1953, s. 23-24.

rüşdiyeden yukarı tahsil görememiş; fakat Mevlevîliğe bağlanarak kendi kendisini yetiştirmiş bir şair ve yazardır. 32 yaşında veremden vefat eden Hâkî, 23 Temmuz 1912 tarihinde yayınlanan bir yazısında⁵³, ilkin o zaman için iki ay önce, 9 Mayıs 1328 (22 Mayıs 1912) tarihinde ölen şair Eşref'in vefatından bahsediyor; bunun ardından sözü Fikret'e ve "Târîh-i Kadîm" manzumesine getiriyor.

Emin Hâkî'ye göre, Eşref istibdat aleyhindeki şiirleri sayesinde, insanların hafızasında sonsuza dek yaşayacak, ölmeyecektir. Tefvik Fikret'e gelince, onun 1308 (1891) yılında İsmail Safâ'nın reisliği altında yayımlanan *Mirsâd* edebî dergisinde "Mehmed Tefvik" imzasıyla neşrettiği eserleri gerçekten okunup incelenmeye değer. Şair, bunları "Fikret" olduktan sonra *Rübâb-ı Şikeste*'siyle de dinletmiştir. Hele "Sis" ve "Rücû" manzumeleriyle *Rübâb*'ın nağmeleri şevk artırıcı olmuştur. Yazarın kendisi *Rûbab*'ta bazı garip terkip ve tuhaf kafiyelemleri görmekle birlikte yine onu değerli bir eser olarak kabul etmiştir. Ne zaman ki "Târîh-i Kadîm" yayımlanmıştır, işte Tefvik Fikret o gün ölmüştür! Fakat bu ölüm, tabii olarak gelen bir ölüm değil, bir intihardır. Çünkü o bir eser değil, Hakk'a karşı bir isyan-namedir. İhtimal ki kendisini taassupla, tutuculukla suçlayacak olanlar vardır. Onlara karşı yazar, her gerçeği söyleyene 'fanatiklik' kabahatini yüklememek gerektiğini belirtir.

Dinsiz bir milleti ve manevi sağlamlığı olmayan bir topluluğu kaptansız gemiye benzeten Emin Hâkî, "Târîh-i Kadîm" in "Söyle, sen her sadâya mâkessin" mısraıyla başlayan 69. beytinden itibaren birkaç beytini nakleder. Bu beyitleri, "Hangi ses göğün üstünde olan dîvan-hâne ve yahut suffaya karşı çıkabilmiş ve hangi dua makbul olmuş?" mealinde bir de nesirle ifade eden tenkit sahibi, aktardığı mısralara şöyle itiraz eder:

"Bir kere buradaki istifhamlar, 'istifhâm-ı inkârî'dir. İkincisi 'eyvân-ı Kibriyâya' terkîbi, lügata bakmadım ammâ, herhâlde mekâna ıtlak olunur ki: Tanrı'nın mekânı yokdur." [Günümüz Türkçesiyle: Bir kere buradaki sorular, anlamak için değil, inkâr maksadıyla sorulan sorulardır. İkincisi 'eyvân-ı Kibriyâ'ya', yani Allah'ın yüksek katına tamlaması, sözlüğe bakmadım ama herhâlde yere denir. Tanrı'nın mekânı yoktur.]

Emin Hâkî, yazısının devamında Fikret'in manzumesinin şüphe konusundaki 87. beytini alıp "Doğrusu ben bu 'zararlı' beytinden bir

⁵³ Emin Hâkî, "Mütâlaât-ı Edebiyye: Eşref mi Öldü? Tefvik Fikret mi?", *İnkılâb-ı Edebî*, 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912), nr. 1. s. 4-8. (Bu yazının yeni harfli metni için bk. *Pottin ve Şiir, Emin Hâkî'nin Hayatı ve Eserleri*, haz. Erdoğan Erbay, Selâhattin Tozlu, Tacettin Şimşek, Erzurum 2005, s. 81-85).

şey anlamayacaktım, bereket versin ki biraz aşağıda” kaydıyla aynı şiirin 89-94. beyitlerini nakletmekte; bir yığın “rekîk” (kekeme, tutuk, kusurlu) diye vasıflandırdığı bu beyitleri tahlil etmektense en sonra söyleyeceği “Lâkîrdının kıtlığında asmaları budayım” mısraını anıp geçmektedir. Tenkit sahibi, “Târih-i Kadîm”den yazısına aldığı “*Bunu bir hâlık irtikâb etmez / Halk eden mahv eder, harâb etmez*” beyti-ne şu cümleyle itiraz etmektedir: “*Çünkü Hakk’a ‘Halk’ öğretmek mahluk için küfürdür.*” Yani Allah’a yaratma öğretmeye kalkmak, yaratılmış olan için küfürdür, inkârdır.

Yazar, söz konusu manzumenin yine şüphe hakkında Yaratıcı’ya hitaben söylenen “*İşte en zorlu hasmın ey Hâllâk / Seni karşında eyliyor ibnâk*” (Ey Yaratıcı, işte en zorlu düşmanın, seni karşında öfkeleniyor, boğuyor) beytini de iktibas edip “Ne demek?” diye sormakta ve bu “zorlu” beyti de okuyanların insaf nazarına havale etmektedir. Emin Hâkî, tenkide teşebbüs ettiği manzumenin şüphe hakkındaki 100. beytini (Üflüyor ma’bedinde meş’alini/ Kırıyor elleriyle heykelini) de iktibas ettikten sonra bunu kimseden değil, Tevfik Fikret’ten soracağını belirterek ona “Donuk bir heykel kadar soğuk olan bu beytin manası nedir?” sorusunu yöneltilmektedir. Mevlevî yazar, Târih-i Kadîm’in 105., yani sondan bir önceki beytini de yazısına aldıktan sonra anılan manzumenin sahibine, manaca şunu söylemektedir:

Hele

Göçüyorsun da arş ü ferşinle

Yok tabiatda bir inilti bile

beytiyle kopardığımız fırtınalar, emin olunuz Tevfik Fikret Bey, şöhret geminizi bir yokluk girdabına doğru sürüklemiş; sizi bütün edebî varlığınızla o unutma denizinin diplerine gömmüştür.”

Burada, Tanrı’nın bile batıramayacağı söylenen, fakat 1912 yılı “Efrençî Nisanın on dördüncü pazar günü akşamı”⁵⁴ bir buz dağına çarparak batan Titanik gemisini ima yoluyla hatırlattığını tahmin ettiğimiz Emin Hâkî, yazısını insafli okurlarına şu soruyu sorarak sona erdirir: “Eşref mi öldü, Tevfik Fikret mi?..⁵⁵

Görüldüğü gibi, Emin Hâkî, 22-23 yaşlarında bir gençken, Tevfik Fikret’in “Târih-i Kadîm” adlı meşhur şiirini tenkit etmeye çalışmış; fakat bu uzun manzumede ileri sürülen bütün iddiaları tek tek söz konusu edip akli ve ilmî delillerle çürütme yoluna gitmemiştir. Tenkit

⁵⁴ “Titanik Vapurı Kazâsı”, *Servet-i Fünûn*, 19 Nisan 1328 Perşembe (2 Mayıs 1912), nr. 1091, s. 591-592, 595.

⁵⁵ Emin Hâkî, *age.*, s. 4-8.

sahibi, anılan manzum eserden hiçbir sesin yankısının göğe yükselmediği, edilen duaların kabul görmediği, şüphenin bir zararının bulunmadığı, öldükten sonra yokluk veya ahiretin varlığı, insanların niye bin derdin tutsağı olduğu, Yaratanın böyle bir işi yapmayacağı, şüphenin onun en zorlu düşmanı idüğü ve mabedinde meşalesini söndürmek üzere üflediği, gökyüzü ve yeryüzüyle göçmesine rağmen tabiattan bir inilti bile çıkmadığı manasındaki soru, iddia ve itirazlarını taşıyan beyitlerini reddetmek üzere yazısına almış; fakat bunları ikna edici delillerle cevaplandıramamıştır. Bu hâliyle Emin Hâkî'nin Tevfik Fikret ve onun "Târîh-i Kadîm" adlı manzumesi hakkındaki mütalaalarını başarılı bir edebî tenkit veya ikna edici bir ilmî reddiye örneği saymak, kolay değildir. İncelediğimiz yazı, belagatli bir inkâr şiirine karşı, denebilir ki, ilmî ve fikrî tarafı kuvvetli olmayan imanlı bir gönlün, zayıfça itirazıdır.

Emin Hâkî'nin bu "edebî mütalâalarını", Mehmed Nûri, *Nesli-Âtî* mecmuasının "Gücenilmez Sütunlar" başlığı altındaki "Zavallı Tenkid" adlı yazısında ele alıp tenkid etmiş; Fikret'e yöneltilen suçlamaları cevaplandırmaya çalışmıştır.⁵⁶ İsmi hiçbir yerde görmediği, duymadığı Mehmed Nûrî'nin Fikret'i müdafaa etmek için kaleme aldığı bu cevabi yazıya Emin Hâkî, yine *İnkılâb-ı Edebî*'de "İlk ve Son Cevap: Gücenmeyiniz" başlıklı yazısıyla karşılık vermiştir.⁵⁷ Emin Hâkî'nin bu cevabi yazısında -herhâlde muhatabının ve diğer okuyucuların da Farsça bildiğini farz ederek- Mevlana ve Sâ'ib-i Tebrizî gibi anılan dilde yazan şairlerin eserlerinden beyitler iktibas etmek suretiyle fikirlerini teyid etmeye çalıştığı da görülür.

Mehmed Fazlullah'ın Taşlaması: "Zatı gizli, nimeti duyulur; Allah'ı bilmeyen uğursuzdur!.."

Fikret'in "Târîh-i Kadîm"ine cevap yazan şairlerimizden biri de Kadirî şeyhi Mor Ali Baba'nın torunu ve şair Abdülkadir Gulâmî'nin oğlu Mehmed Fazlullah'tır. Sivaslı Mehmed Fazlullah (Moral, 1876-1942), küçük yaşta yetim kalmasına rağmen, ilk ve orta tahsilini tamamlamış; Arap ve Fars dilleriyle edebiyatını öğrenmiştir. 19-20 yaşlarında muallim olan Mehmed Fazlullah, Amasya, Tokat, Mardin, Urfa idadilerinde, kız ve erkek muallim mekteplerinde edebiyat, Türkçe, Arapça, Farsça, felsefe ve mantık dersleri okutmuş; Erzurum

⁵⁶ Mehmed Nûrî, "Zavallı Tenkid!..", *Nesli-Âtî*, 19 Temmuz 1328 (1 Ağustos 1912), nr. 2, s. 24-26.

⁵⁷ Emin Hâkî, "İlk ve Son Cevap: Gücenmeyiniz...", *İnkılâb-ı Edebî*, 23 Temmuz 1328 (5 Ağustos 1912), s. 36-39. (Bu yazının yeni harfli metni için bk. *Potin ve Şiir*, age., s. 86-90).

Kongresi'ne Sivas temsilcisi olarak katılmıştır. 35 sene çeşitli mekteplerde hocalık ve idarecilik eden Mehmed Fazlullah, 1930'da kendi isteğiyle emekli olmuş; 23 Nisan 1942 tarihinde vefat etmiştir.

Şiirlerinde “Fazlı” mahlasını ve “Fazlullah” ismini kullanan şairin, *Münacat-ı Bedîa, Şihâbü'l-kudret fi recmi'l-Fikret, el-İ'tidâl fi Mahabbeti Âl* adlı eserleri basılmıştır. Onun *Reddi'l-menfûrîn fi Tâzîmi'l-mağfûrîn, Keşfü's-sudûr, Rûhu'r-rûh, Mürşitü'l-müsterşidin, Miftâhu'l-basîret, Atatürk Sevgisi, Cumhuriyet Neşideleri, Ölüm Felsefesi, Mirâciyye, Mevlid* gibi basılmamış bazı eserlerinin bulunduğunu da damadı Vehbi Cem Aşkun ifade eder.⁵⁸ Muallim Fazlullah'ın tebrik, tarih, taziye (baş sağlığı), öğüt mahiyetindeki bazı şiirleri, zamanenin siyasî şartlarını gözeterek devlet adamlarına dostluk ve uysallık gösteren, bu arada onlara dolaylı yoldan manevi telkinde bulunmayı da hedefleyen bir edebî şahsiyet olduğunu düşündürmektedir.

Mehmed Fazlullah, *Şihâbü'l-Kudret fi Recmi'l-Fikret* adlı manzum eserini Rûmî 1328⁵⁹, Hicrî 1330 (miladi 1912) yılında yazmış ve Merzifon'da bastırmıştır. Risalenin ön kapağında bütün millet fertlerinin bu kitapçıktan birer adet almalarının çok lüzumlu olduğu ifade edilmiştir. 32 sayfadan ibaret olan bu kitapçığın sonunda baskı yanlışlarını düzeltmek maksadıyla konmuş iki sayfalık bir “hatâ- savâb” listesi var. Şairin “Târîh-i Kadîm”e reddiye olmak üzere yazdığı eseri ne koyduğu Arapça isim, “Fikret'in Taşlanması Konusunda Kudretin Kıvılcımı” manasına gelir. Böylece o, “Târîh-i Kadîm” sahibi Fikret'i, insanlara şüphe, vesvese veren bir ruhani varlığa, kendi eserini ise inkâr fikirlerini ortadan kaldıran, İlahî ilham eseri kıvılcıma benzetmektedir. Kitabının Arapça adında, anılan yayımlanmış şiiri sebebiyle Fikret'i hedef aldığını belirten Fazlullah, 97. beytinde onun ismine üstü kapalı olarak şöyle işaret eder:

Sende var fakat nâmı

..... n nâ-becâ ve pek 'âmî (s. 12)

Bu beytin birinci mısraında boş bırakılan yere “Tevfik”, ikinci mısraında noktalanana yere ise “Fikret'in” kelimesi, kullanılan aruz ölçüsü

⁵⁸ Hayatı ve eserleri hk. bilgi için bkz. Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Folkloru*, Sivas, Kâmil Matbaası 1941, s. 266-272; Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri*, Sivas, Kâmil Matbaası 1948, s. 131-166; İbrahim Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, Sivas 2006, C. 1, s. 330-341.

⁵⁹ Kitabın kapağında bu sene, sehven 1368 şeklinde çıkmıştır. Anılan yılın 2 yerine, yanlışlıkla -şeklen onun tersi olan- 6 rakamının yazılmasından ileri gelmiş bir mürettep hatası olduğu anlaşılıyor.

ve mana bakımından uygun düşer.⁶⁰ Böylece reddiye sahibi şu fikri ifade etmektedir: “Sende tevfik, Allah’ın yardımı var, fakat sadece adı (var, kendisi yok)... ‘Fikret’in (düşüncen) yersiz ve pek avamca, cahilce...”

Mehmed Fazlullah’ın ele aldığımız eseri, Fikret’in 106 beyitli “Târîh-i Kadîm”ine karşı, aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla mesnevi şeklinde yazılmış 269 beyitten ibarettir. Sözlerine besmele, Allah’a hamd ve peygamberlere dua ile başlayan Fazlullah, hemen asıl konuya gelip eserinin ilk on sekiz beytinde “Târîh-i Kadîm”de ileri sürülen fikirleri öz olarak nakleder. Bunun ardından çeşitli akli, mantıki, dinî, felsefi, tasavvufi delillerle Allah’ın varlığını, birliğini, ahireti, mucizeleri, duaların kabul edildiğini ispat etmeye çalışır.⁶¹ Dinî hamiyetle kalemi eline aldığı anlaşılan şair, “Târîh-i Kadîm”de dile getirilen düşünce, iddia ve inkârları “herze”(boş, saçma sapan lâf), “kâfirâne söz”, “fezâhat” (edepsizlik, alçaklık), “âteşin gayz” (ateşli kızgınlık), “küfr-i turfanda” (yeni küfür), “türrehât-ı pür-hande” (çok gülünç, saçma sapan sözler) gibi kelime ve terkiplerle; Fikret’i ise “müşevveşü’l-efkâr” (fikirleri karışık, düzensiz), “çocuk”, “ayyâş”, “bî-hûş” (akılsız), “câhil” vb. benzeri sıfatlarla vasıflandırmakta; onun pişman olmasını ve Müslümanlık’tan geri dönmemesini istemektedir.

Sivaslı muallimin şairlik kuvvet ve kabiliyeti ile üslubu hakkında bir fikir vermek için, reddiyesinden bazı beyitler nakledelim:

⁶⁰ Bu arada tanınmış ilim adamı Ferid Kam’ın (1864-1944) da ima yoluyla Fikret’i hedef alarak yazdığını tahmin ettiğimiz bir hiciv kıtasını söz konusu etmek istiyoruz: M. Nazmi Özalp’tan “Eşref Edip’in, o yıllarda Tevfik Fikret aleyhine yazılan yazıları, söylenmiş olan sözleri toplandığı ‘Penbe Kitap’ına Ferid Bey’in de bir fıkrasını aldığını, Tevfik Fikret’in lehindeki cümleleri çıkardığını görünce çok üzülmüştü” (M. Nazmi Özalp, Ömer Ferid Kam, MEB yayını, İstanbul 2000, s. 51) bilgisini edinmekle birlikte, biz, Ferid Bey’in adı geçen eserde yer verilen şu kıtasında Fikret’in hicvedildiğini tahmin ediyoruz: “Kârî dolap fikri dönek bir sefil/ Olsa talakatte hârîk[a]-nümâ/ Tab’a (Fikre) kelâl-âver olur şüpheşiz/ Dönme dolaptan duyulan her sadâ” (M. Nazmi Özalp, age., s. 207). Üçüncü mısraın başında, galiba (Fikre) ismine alternatif olarak yazılmış “Tab’a” kelimesi, bu kıtada kullanılan “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbının aksamasına sebep olmaktadır. Fikret’in şüirlerinde birbirine zıt fikirlerin yer aldığı ve o yıllarda özel isimlerin parantez içinde yazıldığı gerçeği hatırlanırsa, “düzgün sözlülükte harika gösteren” manasında vasıflandırılan kişinin, şair Tevfik “Fikre(t)” olduğu, tahminen söylenebilir. “Fikre” adıyla Fikret’in kast edildiğini düşünmemize sebep olan iki ipucu, fikrî döneklik ve “talakatte hârîk[a]-nümâ” (düzgün sözlülükte harika gösterici) oluştur. Ferid Bey bu kıt’asında diyor ki: “İşi hile, fikri dönek bir bayağı, düzgün sözlülükte harika gösterse de dönme dolaptan duyulan her ses, şüpheşiz ki insan yaratılışına ve düşüncesine bıkınlık verir.”

⁶¹ Mehmed Fazlullah’ın bu reddiyesi hk. bir yazı: Süheylâ Seçkin, “Bir Sivaslı Şairin Tevfik Fikret’in Tarih-i Kadim’ine Reddiyesi”, *Revak*, Sivas 1992, s. 76-82.

[26] "Hangi kuvvet ki fevk-ı kuvvet-i Hak	Hakk'a çalsın galebe ey ahmak
[34] Olmadınsa hakikate vâkıf	Hikmetinden dem urma ol hâ'if
[38] Ne tedeyyün tefennün etmişsin	Âdetâ sen tecennün etmişsin
[46] Şühbe mümkinde olsa bak ne ziyân	Fakat Allah'da iştibâh bezeyân
[53] Mihri görmezse dâde-i huffâş	Ne kusûr âfitâba ey ayyâş
[66] Yokla arz u semâyı bahr u beri	Cümlesi bir müessirin eseri
[72] Zâtı mahfî atâsı mabsûsdur	Hâlikın bilmeyen de menhûsdur
[75] Hiç yapılmış mı hâne bi-mi'mâr	Zâta dâl olmamış mı bu âsar
[76] Yok mu bir kerre bak edîbâne	Kâtib-i hat ve sâhib-i hâne
[161] Söyler âsârını görür müdrik	Mâ arafnâke hakka ma'rifetik"

[Günümüz Türkçesiyle: 26. Ey ahmak! Allah'ın kuvveti üstünde hangi kuvvet var ki, ona galip gelsin?!. 34. Hakikate vâkıf (gerçeği bilici ve ona aşına) olmadıysan, hikmetinden dem vurma; kork! 38. Ne dinîni sakınmışsın, ne de bir ilimde, fende maharet sahibi olmuşsun... Sen âdetâ cinnet getirmiş, delirmişsin! 46. Şüphe, "mümkün" olan şeyler-de olsa, ne zararı var? Fakat Allah'ın varlığında şüphe etmek, sayıklamak, saçma sapan konuşmaktır! 53. Ey ayyaş, yarasanın gözü güneşi görmezse, güneşin bunda ne kusuru var?!. 66. Yer ve göğü, karayı ve denizi yokla... Hepsi bir yaratıcının eseridir...72. Onun zatı gizli, bağıışı, nimetleri (duyu organlarıyla) hissedilir. Yaratıcısını bilmeyen de kötü ve uğursuzdur. 75. Hiç mimarsız (ustasız, yapıcısız) bir ev yapılmış mıdır?!. (Kâinatta görünen) bu eserler, zatı bildirici olmamış mıdır?!. 76. Bir kere edeplince bak! Bir yazının kâtibi ve evin sahibi yok mudur?!. 161. Anlayan, onun eserlerini görür ve "(Ya Rabbî) biz seni hakkiyla, gereği gibi bilemedik!.." der.]

Mehmet Fazlullah, "Târîh-i Kadîm"de ileri sürülen fikir, şüphe ve inkârlara cevap vermeye çalışırken zaman zaman Kur'ân ayetlerinden, Hz. Peygamber'in hadislerinden, Hz. Ali gibi İslam büyüklerinin sözlerinden ve mutasavvıfların eserlerinden faydalanmıştır. Ancak Fikret kadar maharetli bir şair olmadığından, duygu ve düşüncelerini nazım yoluyla güzel ve düzgün bir şekilde ifade etme işinde pek başarılı değildir. Bununla birlikte Fikret'in bahis konusu şiirinde dile getirdiği şüphelere ve inkâr fikirlerine karşı sessiz kalmayıp dinî duygu ve düşüncelerle -çok ustaca olmasa da- manzum bir cevap verme gayreti göstermiştir.⁶²

⁶² Mehmed Fazlullah'ın söz konusu reddiyesi, Mehtap Erdoğan tarafından bir incelemeyle birlikte yayımlandı: "Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadîm'ine Mehmed Fazlullah'ın Reddiyesi: Şihâbü'l-kudret fi Recmi'l-Fikret", *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/1, Winter 2010, s. 974-1006.

Mehmet Âkif'in Cevabı: 106 beyte karşı birkaç mısra...

Dünya görüşü ve yaşayış tarzı bakımından Fikret'e yakın olduğu söylenebilecek bazı kimseler, Tevfik Fikret'in "Târîh-i Kadîm"i yazdığı Rumî 15 Nisan 1321 (28 Nisan 1905) tarihini, o manzumenin matbaada basılıp yayımlanış zamanı zannettiklerinden, Mehmet Âkif'in bu şiire yedi sene sonra cevap verdiğini sanmış; şairin yıllarca bekleyişin ardından, bir gün, bahis konusu eser sahibini hedef alıcı sert bir söz söyleyişini, yadırgama ima eden itiraz ve istifhamlarla karşılımışlardır.⁶³ Hâlbuki her hangi bir mevzuda doğru bilgiye dayanmayan düşünce ve tenkitler, isabet kaydedemeyecek ve hatalı çıkarımlara sebep olacaktır. Biz araştırmalarımız sırasında "Târîh-i Kadîm" in 1905 yılında basıldığını ispat eden her hangi bir kayda rastlayamadığımızı; fakat şairin sağlığında 1909 yazında ve 1911 güzünde bastırılıp yayımlandığını tespit ettiğimizi izah ettik. Bu baskılardan ilkinin Bedî Nûrî ve Fikret'in dostlarına vermek için, ikincisinin ise daha geniş kitleye ulaştırmak gayesiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Şu hâlde Mehmet Âkif, Tevfik Fikret'e yıllarca bekledikten sonra değil, onun bahis konusu manzumesinin yayımlanış tarihinden on ay sonra, sözün sırası gelince cevap vermiştir ki, bu -kanaatimizce- yadırganmayacak bir müddettir.

Eşref Edip (Fergan), Mehmet Fatih (Gökmen) gibi dostlarından öğrendiğimize göre, Mehmet Âkif, bahis konusu inkâr şiirinin yayımlanışından büyük üzüntü duymuş; bu manzumenin belagatinin çok kimseleri doğru yoldan saptırabileceği endişesini hissetmiştir. Mehmet Âkif'in yakın arkadaşı Eşref Edip, kendisine yöneltilen "Bu *Tarih-i Kadim*'den dolayı Akif'le Fikret de çok çarpıştılar, değil mi?" sorusuna şu karşılığı verir:

"Evet, ahlak ve fazilete büyük kıymet veren Akif, vicdanlara hücum eden *Tarih-i Kadim*'in neşrinden çok müteessir olmuştu. Bu şiirin belagati çok kimseleri dalaletle düşürebilirdi. Yanında *Tarih-i Kadim*den

⁶³ Meselâ, Fikret ve oğlu konusunda yayımlanan ve iç kapağında "belgesel" olarak takdim edilen bir kitapta, Mehmet Âkif'in *Târîh-i Kadîm* sahibini hedef alan mısralarına dair şöyle deniyor: "Bu arada vaazlarıyla ünlü bir başka şair özel sohbetlerinde *Tarih-i Kadim*'le ilgili duygularını '...herif, Allahıma, Peygamberime dil uzatıyor!..' sözleriyle belirtecek ama düşüncelerini kâğıda dökmek için nedense tam yedi yıl bekleyecektir. Sonunda, 'Sebilürreşad' dergisinde yayımlanıp aynı yıl içinde kitap olarak basılan 'Süleymaniye Kürsüsünde' adlı şiiriyle Mehmet Âkif 1912'de konuşacaktır. Hem de ağır sözcüklerle ve 'hükümeti' harekete geçmeye davet ederek:" (Orhan Karaveli, 90. *Ölüm Yıldönümünde Tevfik Fikret ve Hâlık Gerçeği*, İstanbul 2005, 3. bs., s. 111). Burada ve onu müteakip sayfada yanlışlıkla, Mehmet Âkif'in 29 Ağustos 1918 tarihli *Sebilü'r-reşad*'da *Berlin Hâtıraları* içinde çıkan 98 mısralık şiiriyle aynı mecmuanın 22 Ağustos 1912 tarihli sayısında neşredilen *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı uzun eserinde yer alan beyitleri, aynı yılda yayımlanmış gibi harmanlanarak söz konusu edilmiştir.

bahsedildikçe elini çenesine dayar, gözlerini bir noktaya diker, hiçbir şey söylemezdi. Fakat içinde kıyametler koptuğu gözlerinde okunurdu. Günün birinde şiirlerinin arasına bir mısra sıkıştırdı:

Şimdi Allah'a söger, sonra biraz bol para ver

Hiç utanmaz, protestanlara zangoçluk eder!

Burada onun ismini tasrih etmemişti. Fakat bu, hiç kimsenin şüphesi kalmamıştı ki, *Tarih-i Kadim* şairine müthiş bir sille idi! Bin mısraa mukabil bir mukabele! Bu bir çift söz mağrur ve hodbin şairi deli divane etti. Bunu ilk okuduğu zaman hiddetinden yere düşüp bayılacak hâle geldiğini söylüyorlar.⁶⁴

Eşref Edib'in söylediği gibi, Mehmet Âkif, *Strât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-reşâd*'da yayımlanan *Süleymâniye Kürsüsünde* başlıklı uzun şiirinin birkaç mısraını, önceleri edebî yönden takdir ettiğini ve saydığını bildiğimiz “Târih-i Kadîm” şairine ayırmıştı. Mehmet Âkif, burada eski ve yeni Türk edebiyatını, İslami ve ahlaki değerlere bağlılıkla insanlara doğru yol gösterme yönünden topluca tenkit ederek şair ve yazarlarımızın son derece bayağı mahluklar olduğunu söylüyordu. Onun kanaatine göre, bunların halka doğru yol göstermesi mümkün değildir. Çünkü bir kısmı, Batı'nın fuhşuna karşılıksız aracıdır; bir kısmı ise “İran malı” diye eski alıp hurda satmaktadır! Eski divanlarımız -şaire göre- oğlan ve şarap şiirleriyle doludur.⁶⁵ Gençlerin şiirlerinin de -ne yazık ki- eskilerden pek farkı yoktur. Bunların manzumelerinin konuları da biradan, gayr-i ahlaki şeylerden ve ahlaksız kadınlardan ibarettir:

Üdebânuz hele gâyetle bayağı mahlukât!

Halkı irşâd edecek öyle mi bunlar? Heyhât!

Kimi Garb'ın yalnız fuhşuna hasbî simsar;

Kimi İran malı der; köhne alır, hurda satar!

Eski divânlarınız dopdolu oğlanla şarâb;

Biradan, fâhişeden başka nedir şi'r-i şebâb?

Serserî: Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok;

Feylesof hepsi, fakat pek çoğunun mektebi yok!

[Hele şairleriniz, yazarlarınız son derece bayağı mahluklar!.. Halka bunlar doğru yol gösterecek, öyle mi?!. Heyhât!.. Kimi Batı'nın yal-

⁶⁴ “Pembe kitap”, konuşan: S.G., Çınaraltı, 24 Temmuz 1943, s. 14.

⁶⁵ Klâsik Türk edebiyatının tamamına yöneltilen bu gibi tenkitler ve onların değerlendirilmesi konusunda bk. Âdem Ceyhan, “Ahmet Paşa'ya Bir 'İsnad' Dolayısıyla Divan Şiirinde Aşkın Niceliği”, *Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi*, editör Bilal Kemikli, Bursa 2010, s. 254-272.

nız fuhşuna fahrî olarak tellaldır, kimi İran malı der; eski alır, hurda satar... Eski divanlarınız oğlanla şarap dolu... Gençlerin şiiri de biradan, fahişeden başka nedir?! Bunlar serseridir, bir fikir ve inanca bağlı değildir. Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok!.. Hepsi filozof (!), fakat pek çoğunun mektebi yoktur!..]

Mehmet Âkif'in umumi olarak hem eski, hem de yeni şair ve yazarlarımızı tenkit ettiği bu beyitlerden sonra yazdığı mısralar ise, ima yoluyla Tevfik Fikret'i hedef almaktadır. Âkif, "Târîh-i Kadîm" gibi bir inkâr şiiri yazmasına ve anılan manzumesi önceleri elle çoğaltılarak, sonra basılarak yayılmasına rağmen, Amerikan misyonerlerinin açtığı Robert Koleji adlı bir okulda hocalık eden Fikret'i, zangoca benzetmektedir:

*"Şimdi Allah'a söver.. sonra, biraz bol para ver,
Hiç utanmaz Protestanlara zangoçluk eder!"⁶⁶*

Ermenice bir kelime olan "zangoç", bilindiği gibi, kilise hizmetinde bulunan ve çan çalan kimse demektir. Mehmet Âkif, Fikret'in "Târîh-i Kadîm"de ileri sürdüğü fikirleri, tek tek ele alıp akli ve ilmî yönden çürütmek yerine, onun çelişkinisi ortaya koyan tek bir beyitle cevaplandırmayı tercih etmiştir. Böylece o gururlu şairi, Allah'ı inkâr etmesine rağmen, para karşılığında, hiç utanmadan Protestanlara zangoçluk eden bir hizmetçiye benzetmiştir. Âkif'in Fikret'i hedef aldığı anlaşılan bu beyitten önceki birkaç mısra da yine onu ve Baha Tevfik, Şehabettin Süleyman, Mehmet Rauf, Abdullah Cevdet gibi yazarları kast ettiği düşünülebilir. Zira Süleymâniye Kürsüsünde, İslam âleminin acıklı hâlini, bilgili ve gayretli bir vaiz dilinden tasvir eden Âkif, işaret edilen mısralarda şair ve yazarlarımızın bir kısmını, "edebiyat" adı altında Batı'nın yalnız kötülüklerine aracılık ettikleri için tellala benzetir; gençlerin eserlerinde hep biradan, günahlardan, ahlaksız kadınlardan bahsetmesini öfkeyle tenkit eder; bu tür kalem sahiplerini "serseri" diye vasıflandırır; böylece onların dinî, ahlaki bağlardan kopukluğunu, hiçbirinin mesleği ve meşrebi bulunmadığını, hepsinin filozof gibi davranışını, fakat pek çoğunun mektebi olmadığını belirtir.

Fikret de lise seviyesinde bir öğrenim görmekle, üstelik dostlarının şahitliğine göre okuma alışkanlığı da olmamakla birlikte, "Târîh-i Kadîm"inde yer yer nihilist, yer yer materyalist, bazan şüpheci, bazan agnostik, nihayet ateistçe sözler söylemekte; başka bir ifadeyle belli bir felsefi ekole bağlı görünmemektedir. Aslında Mısırlı âlim Muhammed Ferid Vecdî'nin (1878-1954) eserlerinden bir kısmını Türkçeye çeviren

⁶⁶ Mehmet Âkif, "Süleymâniye Kürsüsünde", *Sebilü'r-reşâd*, 9 Ramazan 1330 (22 Ağustos 1912) aded 25-207, s. 476.

Mehmet Âkif, onun “maddiyûn mesleği”ni (materyalizm ve ateizm yolunu) ilmî ve felsefi yönden tenkit, Allah’ın varlığını tabii delillerle ispat mahiyetindeki *Hadîkatü’l-fikriyye*’sini (Fikir Bahçesini) de tercüme ederek *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasında yayımlamıştı.⁶⁷ Böyle nice değerli telif, tercüme eserleri bulunan Mehmet Âkif, Fikret’in insanlık tarihi, savaşlar, kahramanlık, Allah’ın varlığı, sıfatları ve dinin dünyadaki yeri, ahiret hakkında ileri sürdüğü fikirleri ilmî yönden cevaplandırabilecek bilgi ve güce sahipti. Ancak o, Fikret’in söz konusu manzumesini fikrî, felsefi bir eser değil, Müslümanların mukaddes değerlerine -doğu ve batı ülkelerinde benzeri görülmemiş şekilde- iğrenç bir saldırı, “bir kuduz ilhâd” (dinsizlik) kabul ettiğinden ve henüz çocuk denebilecek yaştaki bilgisiz gençlerin dinî inançlarını yıkıcı mahiyette gördüğünden, uzun uzadıya ilmî bir cevaba layık bulmamış; işte böyle kısa, fakat özlü bir sözle reddetmiştir.

Fazıl Gökçek’in de dikkat çektiği gibi⁶⁸, Mehmet Âkif’in 7 Şâban 1326 (3 Eylül 1908) tarihli *Sırât-ı Müstakîm*’de yayımlanan “Tevhit yâhud Feryâd” başlıklı şiirinin sonlarında, bir dinsizin ruh hâlini tasvir ederken, Fikret’in “İnanmak İhtiyâcı” adlı şiirine işaret etmiş olması mümkün görünmektedir. Âkif, anılan şiirinde inanan insanın kalbindeki ahiret imanı ve ebedî saadet ümidiyle dünyada nice belalara dayanabileceğini anlatarak bir dinsizin böyle bir teselliden mahrum olduğunu belirtir ve merhametiyle müminlerin imdadına yetişmesi için dua ettiği Allah’tan, inançsızların hâline daha çok acımasını diler. Hattâ bu şiirde Âkif’in - tevhit türündeki eski şiirlerden farklı olarak- Yaratıcıyı teslimiyetle övmek yerine, Ona dünya hayatıyla alakalı kafasını kurcalayan bazı sorular yönelttiği, fakat bunlara tatmin edici cevaplar bulamadığı da dikkat çekmektedir. Hayat ve kâinat karşısında hayretler içinde kalarak -Ziyâ Paşa’yı andırır tarzda- sualler soran Âkif’in, yine bu şiirinin bilhassa 25-51. beyitleri, “Târih-i Kadîm”in bazı bölümlerini de akla getirmektedir. Fakat Âkif, bu âlemde şahit olduğu zulümlerin sebepleri, insanların tuttuğu yolların farklılığı, işlerin meydana gelmesinde beşerî iradenin rolü, mazlumların, musibete uğrayanların feryat ve iniltilerinin ne zaman döneceği, hastası, çıplağı, yoksulu, gaddarı, eziyet göreni, esiri ile dünya sahnesinin Allah’a kanlı bir temaşa gelip gelmediği... gibi konularda sorular sorarken,

⁶⁷ Mehmet Âkif, Ferid Vecdî’nin eserini *Sırât-ı Müstakîm*’in 32-48. sayılarında tefrika etmiştir: Muhammed Ferid Vecdî, “Hadîka-i Fikriyye”, mütercim Mehmet Âkif, *Sırât-ı Müstakîm*, 10 Rebiülevvel 1327 (1 Nisan 1909), sayı 32, s. 91-94- 19 Receb 1327 (6 Ağustos 1909), sayı 48, s. 350-352.

⁶⁸ Mehmet Âkif Ersoy, *Birinci Kitap Safahat*, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 66.

Yaratıcıyı inkâr ve suçlama yoluna gitmediği, kâinattaki sırlar karşısında hayret ve aczini ifade ettiği görülür.

Mehmet Âkif'in, "Târih-i Kadîm"i yazmasından ötürü Fikret'i hedef alışının sebeplerinden biri de onun vatan gençlerine şiiirleriyle ahlak ve fazilet dersleri veren bir kişi olmasına rağmen, insanların güzel ahlakının dayanağı olan Yaratıcıya açıkça sövmesidir. Hâlbuki Âkif

"Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır"

beytiyle başlayan şiiirinde anlattığı gibi, her türlü iyiliğin ve güzel ahlakın kaynağının Allah korkusu ve ahiret imanı olduğu inancını taşımaktadır.

Dünya görüşü bakımından birbirine zıt iki şairin de dostu olan Fatin Gökmen, bu konuda şunları yazar: "Fikret'i de çok severdi ve çok kıymet verirdi. Bu sevgi 'Tarihi kadim' ortaya çıktıktan sonra söndü, hattâ nefrete döndü. Ahlak kürsüsünden haykıran bir adamın ister inansın, ister inanmasın halkın ahlak mesnedi olan bir varlığına ulu orta söğmesi, işte bu akılların kabul edemeyeceği bir şey, diyordu."⁶⁹

Fatin Gökmen, Âkif'in kendisine ithaf ettiği Süleymâniye Kürsüsünde adlı uzun şiiirinde Fikret'i hedef alan beyti çıkarması için çok gayret ettiğini, bu isteğine karşı onun söylediği son sözü de şöyle anlatır:

*"Âkif bana ithaf ettiği Süleymaniyye Kürsüsünde serlevhalı va'zında Fikret aleyhinde yazmış olduğu beyti çıkarmak için çok çalıştım. En son bana dedi ki: 'istersen ismini kaldırayım da, bir dostuma diye yazayım!'"*⁷⁰

Otuz üç senelik dostu Mithat Cemal'den öğrendiğimize göre, Mehmet Âkif'in Fikret hakkındaki şiddetli mısraları yazmasının sebebi, onun "Târih-i Kadîm"inde yer alan meşhur bir beytidir. Fikret, bu beytinde, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, tarihi kastediyor görünürken, sözünün gelişinden ve devamından çıkarıldığı üzere, "Kelam-ı Kadîm" adıyla da anılan Kur'ân'ı "kitâb-ı köhne" (eski, zamanı geçmiş kitap) ve "maktel-i fikir" (fikirlerin öldürüldüğü yer) diye vasıflandırmakta ve yakın bir gelecekte onun sayfalarının yırtılacağını iddia etmektedir. İşte bu mısralar, bilgili, imanlı, erdemli bir insan ve gayretli bir Müslüman olan Mehmet Âkif'i çok üzmüş, incitmiş; onları İlahî vahyin mazharı ve tebliğ edicisi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sövgü kabul etmiştir. Âkif kadar İslami bilgi, bağlılık ve hassasiyet sahibi olmadığını eserlerinden anladı-

⁶⁹ Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *age.*, s. 249.

⁷⁰ Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *age.*, s. 249.

ğımız Mithat Cemal'in şu sözleri, *Safahât* sahibinin Fikret hakkındaki mısralarını ona yakıştıramayıp ima yollu ayıpladığını gösteriyor:

“Âkif’e:

– Bu mısralar sen değilsin, dedim; konuşurken bile kimsenin aleyhinde söylemeyeceğin bu sözleri niçin yazdın?

Âkif:

– “Tarihi kadim” diye bir manzumesi var, okumadın mı, diyor,

Yırtılır ey kitab-i köhne, yarm,

Maktel-i fikr olan sabîfaların,

beytini okuyor,

– Bu beyit beynimde aylarca öttü,

diyerek teessürü vücudundan taşıyor,

– Bu adam Peygamberime sövdü, babama sövse affederdim, fakat Peygamberime sövmek... Bunu ölürüm de hazmetmem, diyordu. Ve yukarıdaki mısraları yazmakta haklı olduğunu zannediyordu.”⁷¹

Düşünce ve duygu bakımından Mehmet Âkif’e daha yakın olan Mahir İz (1895-1974), hatıralarında Tevfik Fikret’in fikrî değişim sonucu yazdığı “Târîh-i Kadîm” ve “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”inin muhtevası hakkındaki görüşlerini de ifade eder; bu arada Mehmet Âkif’in anılan şaire verdiği “kahhar cevab”ı isabetli bularak şöyle anlatır: “... Çünkü evvelce o İlahî şiiirleri ‘Mehmed Tevfik Bey’ hüviyetini taşıdığı zaman yazmıştı. Sonra Tevfik Fikret olunca materyalistliğini, yâni maddeciliğini ortaya koydu. Ve Mehmet Âkif kendisine hürmetkâr olduğu hâlde, bu yüzden araları açıldı. Dinli, dinsiz herkes dilediği kanaati taşıyabilirdi. Ancak hiç kimsenin, kendi fikrine uymayan ferdin veya zümrenin inancına ağız dolusu hakarete hakkı yoktu. Bu gayz, hiçbir zaman ‘medenî’ olamazdı. Ve hele Galatasaray Lisesi gibi gibi, kendisinin ifadesiyle ‘şarkın garba açılan bir derîçesidir (pence-residir)’ diye vasıflandırdığı bir mektebin Müdürine bu küçüklük hiç yakışmazdı.

Tevfik Fikret: Sınıfta devrinin en mümtâz sîmâsı, şiiirindeki kuvvetle Servet-i Fünûn topluluğunu hürmet ve hayranlıkla kendisine bağlamış bir kimse, fakat âmme vicdânında suçlu bir hüviyetti. Tarih boyunca nice hükümdarlar, filozoflar, nice şâirler Hakk’a isyan ve onu inkâr etmişlerdi. Fakat inananlara zulmedenler, devrin ve târihin lânetine uğramışlardı. (...)

⁷¹ Mithat Cemal, *Mehmet Âkif*, Semih Lûtfi Erciyas Kitabevi, İstanbul 1939, s. 109.

İşte Tefvik Fikret Bey, devrinin edebî şahikası, Servet-i Fünûn'un herkes tarafından hürmetle takdir edilen otoritesi iken “Târih-i Kadîm” ile mânen intihar etmiştir. Âkif'in:

Şimdi Allah'a söver, sonra biraz bol para ver,

Hiç utanmaz, protestanlara zangoçluk eder

beyti ile verdiği kahhar cevap; Fikret'in hiç düşünmeden, sıklımadan koskoca tarihî bir milletin ve bütün İslâm âleminin vicdânına âdetâ kudurmuşça saldırması sebebiyledir. Bu saldırış, herkes gibi Âkif'in de îmanını zedelediği için böyle acı bir cevap vermiştir. Bu ağır cevap Fikret'in iliklerine işlemiş, onu hasta etmişti. Bu teessürle ikinci küfriyatı bir hakaret-i mezbûhânededen ibaretti. Gittikçe hidâyetten uzaklaşıp dalâlete saplandı. Tefvik Fikret, Mehmed Tefvik Bey'i gömdü. Sabah Ezanı'na kulaklarını tıkadı. ‘Sancak-ı Şerîf Huzûrunda’n geri döndü. Millete bir karakter ve fazîlet nümûnesi olmak yolunda iken, milletin acı ve hazîn nefretini kazandı. Cenâzesi onbeş kişi ile gömüldü. Biz ölünün arkasından konuşamayız; işi Âdil-i Mutlak olan Cenab-ı Hakk’a havâle ederiz.”⁷²

Mehmet Âkif, “zangoç”lu beytinin Süleymâniye Kürsüsünde neşrin-den birkaç ay sonra, Manastır şehrinin elden çıkışı, Manastırlı İsmâil Hakkı'nın vefatı ve Ahmed Midhat Efendi'nin ölümü üzerine yazdığı üzüntü dolu bir sohbet de Fikret'in adını anmadan “Timsâl-i Cehâlet” isimli şiirindeki⁷³ hakaretlerinin isabetsiz ve haksız olduğunu belirtir. Fikret'in bu şiirinde, ismini vermeden Ahmed Midhat Efendi'yi hicvettiği bilinmektedir. Mehmet Âkif, Fikret gibi cemiyetin üst tabakasına mensup kişilerin Ahmed Midhat Efendi'yi “cehâlet heykeli” diye aşağılamasını, cahil halkınsa ona “dinsiz” demesini, değer bilmezlik sayar. Ömrü milletin düzelmesi, iyileşmesi için çalışmakla geçen öyle bir insana cahillik töhmeti yüklenmesinin, diğer taraftan Hıristiyanlık propagandalarına karşı İslam dinini müdafaa eden o gayretli yazara “kâfir” demenin gerçeğe aykırı beyanlar olduğunu anlatır:

“Zavallı Midhat! Sen ne kadar hayırlı işler vücûda getirdin! Ne kadar hayırlı işlere delâlet etdin! Senin elli beş yıl süren hayât-ı faâliyetin milletin hayrına âid meşkûr, mebrûr hizmetlerle doludur.

Varsın, o hizmetlerin şükrânesi olarak bu kadir-nâ-şinâs millet seni tahkîr etsin, terzîl etsin, tekfîr etsin! Havâss senin o büyük nâmına Timsâl-i Cehâletler diksin; avâm senin o açık nâsiye-i îmânına doğru küfürler savursun!

⁷² Mahir İz, *age.*, s. 230-32.

⁷³ Tefvik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*, *age.*, s. 261-262.

Sen bu millete hocalık etdin; sen bu millete okuyup yazmağı öğrettin; sen bu millete kütüphaneler dolusu nâfi eser yazdın. İçimizde senin eserini okumamış, senden birçok şey öğrenmemiş kimse yoktur.

Seni nasıl techil ediyorlar ki, ömrün çalışmakla geçti? Seni nasıl tekfîre kalkışıyorlar ki Müdâfaalarımı bütün cihân okudu?”⁷⁴

[Günümüz Türkçesiyle: Zavallı Midhat! Sen ne kadar hayırlı işler meydana getirdin! Ne kadar hayırlı işlere rehberlik ettin! Senin eli beş yıl süren çalışma hayatın milletin hayrına ait makbul, hayırlı hizmetlerle doludur.

Varsın, o hizmetlerin teşekkürü (!) olarak bu değer bilmez millet seni hor görsün, rezil etsin, kâfir saysın! Has adamlar senin o büyük adına Timsâl-i Cehâletler diksin; cahil Halk senin o açık iman alnına doğru küfürler savursun!

Sen bu millete hocalık ettin; sen bu millete okuyup yazmağı öğrettin; sen bu millete kütüphaneler dolusu faydalı eser yazdın. İçimizde senin eserini okumamış, senden birçok şey öğrenmemiş kimse yoktur.

Sana nasıl cahil diyorlar ki, ömrün çalışmakla geçti? Sana nasıl kâfir demeye kalkışıyorlar ki, Müdâfaalarımı bütün herkes okudu?]

Fikret'in Âkif'e Cevabı: “Târîh-i Kadîm'e Zeyl”

Mehmet Âkif'in “Süleymâniye Kürsüsünde”, “Târîh-i Kadîm” sahibini hedef alan birkaç mısralık celalli cevabından iki yıl üç ay sonra, Tefik Fikret, 1 Teşrin-i Sâni 1330 (14 Kasım 1914) tarihinde Mehmet Âkif'e manzum bir karşılık verdi. “Târîh-i Kadîm'e Zeyl” başlığını taşıyan ve aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılan bu cevap, kırk beyitten ibarettir. Anılan manzumenin ilk birkaç beytiyle 33. beytinden anlaşıldığına göre, Fikret, “sağlam bilgi kürsüsünün süsü, İslam dininin müctehid şairi, Hazret-i Molla Sırât” manasındaki vasıflandırmalarla eğlenmeğe çalıştığı Mehmet Âkif'in kendisine yönelttiği “zangoçluk” suçlamasına oldukça içerlemiştir.

Fikret, ölümünden dokuz ay önce yazdığı bu manzumede, dokuz sene evvel yazdığı “Târîh-i Kadîm”de yer yer Allah ve ahiretin varlığına da ihtimâl veren şüpheli küfrüne kıyasla İslam inanç ve ibadet esaslarını, Allah'ı, ahireti, peygamber mucizelerini, şeytanı kesin olarak inkâr eder. Şairin o zamanki manzumesinde şüphecilik, agnostiklik ve ateizm arasında gidip gelen kararsız tavrını “zeyl”inde büyük ölçüde terk ettiği,

⁷⁴ Mehmet Âkif, “Yâ Hasretin Ba'de Hasretin Ale'l-Müslimîn!”, *Sebilü'r-reşâd*, 23 Muharrem 1331 (2 Ocak 1913), Perşembe, aded 225-43, s. 301.

bu defa hem ateistçe, hem de bir çeşit tabiat dinine bağlanış denebilecek fikirler dile getirdiği görülür. Şairin ölümünden sonraki yıllarda bazı dostları, onlara ilaveten objektif veya tarafsız tavrı takınan çeşitli araştırmacı, yazarlar, “Tarih-i Kadim’e Zeyl”in bir kısım mısra veya beyitlerini de delil göstererek Fikret’in Allah’a inanan bir şair olduğunu ispat etmeye çalıştıkları için, bahis konusu şiirin günümüz Türkçesiyle muhtevasını manaca nakletmeyi gerekli görüyoruz.⁷⁵ Böylece okuyucu, şairin ne dediğini, ne demediğini, hangi inançları redd, hangi fikirleri kabul ettiğini açıkça görebilecektir:

Şiirin baş tarafında kendisinin de biraz Allah’ın birliğine inanan kişinin çocuğu olduğunu söyleyen Fikret, Âkif’e hitaben “Bana anlatma o güzel din! Ben de bilirim senin bildiğini” der. Söylediğine göre, kendisi de gayb kitabını, yani Kur’ân’ı okumuş; cami cami dolaşmış Allah’a ibadet etmiş; cennete istek duymuş; cehennem korkusuyla üzülmüştür. Bir zamanlar ezan nağmesine kendisi de âşıkmiş. O Allah sesine öyle bir koşarmış ki!.. Tesbih ve dua etmiş; oruç tutmuş, namaz kılmıştır. Çünkü telkinlere aldanmış; Âkif’in “kandığı” şeylere o da kanmıştır. Bilmeden, görmeden iman etmiş; varlığı yokluğa kurban etmiş; Allah’ı da, Peygamberi de sevmiştir. Ama o alay, bugün hep geride kalmıştır. Zira şair, artık hakikatin başka olduğunu, doğruya, gerçeğe başka yoldan varıldığını anlamıştır...

Fikret’e göre, Âkif’in (veya onun gibi inanan kişilerin) saydığı harikalar, mucizeler, birer zekâ büyüdür. İnsanlık bunların sırlarını durmadan açmaktadır. Hz. Musa ve İsa, Fikret’in fikrinde, aldatılmış ve aldatan kişilerdir. Hz. Musa’nın asası, eski, tılsımlı bir yalıdır. İnsanların böyle sapıklıkları vardır; putlarını kendileri yapar; onlara yine kendileri taparlar. Kiliseye gidildiğinde, Kâbe gezildiğinde, tek bir dinlendiğinde ve çan sesi duyulduğunda, hepsinin boşluk olduğu görülür. Umulan, beklenen şey yoktur. Allah inancı, şeytan, Buda, Ehrimen, Yezdan... Bunların hepsini icat eden şey, korkakça bir kuruntudur. Gölgeler, gölgeler... Fikret, onlarda derin bir karanlık sezerek çevrilmiş; acı bir çarpma yiyip devrilmiştir.

⁷⁵ İcîhâd, 1 Octobre [Ekim] 1924, nr. 170, s. 3434. Burada Mehmet Âkif’in “Şimdi Allah’a söver, sonra biraz bol para ver / Hiç utanmaz Protestanlara zangoçluk eder” beyti, “Zangoç” başlığı altında, Fikret’in cevabı ise “Fikret’in Mukâbelesi” adıyla sunulmuştur. (Mehmet Âkif’in beytindeki “Allah’a” kelimesi, sehven “Allah’ı” şeklinde yazılmıştır). *Tarih-i Kadim’e Zeyl* şu yayınlarda da yer alır: İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret*, İstanbul 1963, s. 93-94; Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 4. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1986, s. 284-286; Tevfik Fikret, *Halûk’un Defteri, Şermin, Son Şiirler*, haz. Asım Bezirci, Can yayını, İstanbul 1984, s. 258-264; Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*, age., s. 663-665.

Şair, şimdi cennet ve cehenneme alakasız bir şekilde, yaratılışı hayran hayran seyretmekte; artık Tanrı'yı da, din adamı veya filozofu da tanımamakta; kendisini yaratılışa ibadet edici bilmektedir. Gökte binlerce mescit ve onda vicdanını secde edici görmektedir. İşte kendisinin ibadeti bu secdelerdir; zamani bu ibadette geçmektedir. Tapma bakımından küçük bir kuşla birdir. Doğruluk, vefa sevgisi, tevazu, merhamet, hayır, hamiyet, insaf, sonra bir şaire “zangoç” dememek... İşte vicdanı için bunlar hareket edilecek yerdir. Düşünüp işlemek, onun ayinidir; dinî, yaşama dinidir. Mümindir, varlığa inancı vardır. Her kanat, onun için bir melek ifade eder. Peygamberlere muhtaç olmadan yaşar. Kendisini bir örümcek realiteye götürür, doğruya ulaştırır. Kitabı, tabiat kitabıdır. İyilik ve kötülüğün sebepleri kendisindedir. İşte böyle kabir kapısına kadar gidecektir. Öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti pek (akla, gerçeğe) uygun görmemektedir. İnsanlığın aşkını da, acılarını da kalbinde taşımaktadır. Onun kanaatine göre, hak din, tutulacak doğru yol, hayat dinidir. Fikret, şiirini müstehzi bir tavırla “Sen ne dersin buna hey Molla Sırât!” diye Mehmet Âkif'e hitab ederek bitirir.

Açıkça görülüyor ki, bazı dostları, hayranları ve sempati duyanlarının bütün gayretlerine rağmen, Fikret'in bu zeylinde İslam inanç ve ibadetleriyle alakalı eğlenme ve inkâr manasındaki sözleri, tevil edilecek gibi değildir. “Bana anlatma o rânâ dîni” diyen şair, Âkif'in bildiğini kendisinin de bildiğini, namaz, oruç, tesbih, dua gibi mükellefiyetleri yerine getirdiğini söylemekte; telkinlere aldandığını, bilmeden, görmeden inandığını, varlığı yokluğa kurban ettiğini, o alayın bugün hep geride kaldığını belirtmektedir. Bu sözlerinin ardından mucizelerin beşer tarafından sırları açılan birer zekâ büyüü, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın aldatılmış ve aldatıcı olduğunu, insanların putunu kendilerinin yapıp kendilerinin taptığını anlatmakta; kilise, manastır ve Kâbe'ye gidilip aransa, tekbir ve çan sesi dinlense, hepsinin boşluğunun görüleceğini açıkça ileri sürmekte; Allah'ın ve şeytanın varlığını “düzme” diye inkâr etmekte; söz konusu inançların hepsini meydana getirenin “korkak kuruntusu” olduğunu anlatmaktadır.

Ahmed Avni Bey'in “Zeyl”e Cevabı: “Dinini nefesine kurbân ettin”

Fikret'in muhtevasını naklettiğimiz “Târîh-i Kadîm'e Zeyl” isimli şiirine cevap yazan mutasavvıf ve şairlerimizden biri de Ahmed Avni'dir. Fikret'in 1914 yılında yazdığı bu 40 beyitten ibaret manzumesine Posta İşletme Müdürü olan mutasavvıf Ahmed Avni (Konuk, 1868?-

1938)⁷⁶, 27 Mayıs 1334 (27 Mayıs 1918) tarihinde “Tevfik Fikret Bey’in “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”ine Cevap” adı altında, aynı aruz kalıbıyla 164 beyitli bir karşılık vermiştir. Şair, önce Fikret’in adı geçen şiirinden aldığı bazı beyitleri “Tevfik Fikret Bey diyor ki” başlığıyla nakletmiş; bunun ardından kendi cevabını yazmıştır. Ahmed Avni, cevaplarına “Âferin şâir-i şâh-ı ma’nâ, Bu ne söz ey mütefekkir üstâd, Sevdiğin nefsin imiş ey üstâd, Âferin safсата-perdâz üstâd” gibi eğlenen sözlerle hitap ederek başlamaktadır. Fikret’in zeylinde dile getirdiği fikirleri, iddiaları ele alıp akli, mantığı ve İslami delillerle çürütmeye çalışan reddiye sahibinin, meramını nazım yoluyla hayli düzgün anlatma kuvvet ve kabiliyetine sahip olduğu görülür. Okuyucuya bir fikir vermesi için onun cevabından da bazı beyitleri numune olarak nakletmek isteriz:

<i>“Bu mudur anladığın fermânı</i>	<i>Böyle mi bilmiş idin Rahmânı (...)</i>
<i>Sana Kur’ân dedi ki ol âgâh</i>	<i>Yapma Allah’la beraber bir ilâh</i>
<i>Sen ise vehmini Allah yapdın</i>	<i>Nefs-i mevhumunu sevdiğin taptın</i>
<i>Sanma ki doğru bir îmân etdin</i>	<i>Dînini nefesine kurbân etdin</i>
<i>Böyle îmân beğenilmez elbet</i>	<i>Getirir âdeme bir gün nekbet (...)</i>
<i>Ne görüp bunları tekzib etdin</i>	<i>Niye sen cânib-i küfre gittin? (...)</i>
<i>Hakk u Peygamberini bile idin</i>	<i>Hakk’a îsâl edecekti seni dîn</i>
<i>Lâkin evhâmına taptın cidden</i>	<i>Böyle boşluklara düştün birden</i>
<i>Boşluğu şimdi hakikat sandın</i>	<i>Âteş-i vehmine tekrar yandın”</i>

[İlâhî buyruktan anladığın bu mudur? Allah’ı sen böyle mi bilmiş-tin?!. Sana Kur’ân dedi ki, haberdar ol, Allah’la beraber bir ilâh yapma! Sen ise kuruntunu ilâh yaptın; kuruntuya dayanan nefsini sevdiğin, kendine taptın! Doğru bir iman ettiğini sanma! Dînini nefesine kurban ettin... Elbette böyle bir iman beğenilmez; makbul olmaz; insana bir gün düşkünlük ve musibet getirir. Ne görüp bunları yalanladın? Niye sen inkâr tarafına gittin?!. Eğer Allah’ı ve Peygamberini bilseydin, din seni Hakk’a (Allah’a, doğruya, gerçeğe) ulaştıracaktı. Fakat gerçekten kuruntularına taptın, birden böyle boşluklara düştün... Boşluğu şimdi hakikat sandın; kuruntunun ateşine tekrar yandın...]

Fikret’in inkârlarını ele alıp onlara cevaplar veren şairin şiirinde, bağlı olduğu tarikatın piri Mevlana’ya ait eserlerin de tesirleri yer yer görülür. Ahmed Avni Bey’in daha önce bazı beyitlerinin yayım-

⁷⁶ Hayatı ve eserleri hk. bilgi için: Reşat Öngören, “Konuk, Ahmet Avni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 26, s. 180-182.

landığını bildiğimiz⁷⁷ cevabi şiiri, 1968 yılında *İslam Medeniyeti* dergisinde “Şimdiye kadar hiçbir yerde neşredilmeyen bu reddiye, ilk olarak mecmuamız tarafından neşredilmektedir” notuyla çıktı.⁷⁸ Ahmet Sevgi, şairin bahis konusu ettiğimiz manzum cevabını, eserin üç yazma nüshasına dayanarak *Türk Edebiyatı* dergisinde yayımladı.⁷⁹

Mehmet Âkif’in “Yüz Satır”ı ve Bu Mısraların Yankıları

Fikret, üzerinde durduğumuz Zeyl’ini yazdıktan dokuz ay sonra, 19 Ağustos 1915 tarihinde öldü. Ancak Mehmet Âkif, söz konusu manzumeye, yazılışından takriben dört sene sonra cevap vermiş görünmektedir. Çünkü “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”in yazılışından birkaç hafta sonra vazifeli olarak Berlin’e gitmiş; oradan dönüşünün ardısıra yine vazifeye Necid seyahatine çıkmıştır. Şairin Berlin Hâtıraları isimli şiiri, 8 Nisan 1915 tarihinden itibaren parçalar hâlinde *Sebîlü’r-reşad*’da yayımlanmaya başlamış; fakat dergi Ekim 1916’da İttihat ve Terakki hükümetine muhalefet ettiğinden ve dinî neşriyat yaptığından kapatılmıştır. Âkif’in “Berlin Hâtıraları” içinde yer alan 98 mısralık şiiri, ancak dergi açıldıktan sonra, *Sebîlü’r-reşad*’ın 22 Zilka’de 1336 (29 Ağustos 1918) tarihli 367. sayısında yayımlanabilmiştir.⁸⁰

Mehmet Âkif, şiirinin bu parçasında, önce, o yıllarda İslami ve ahlaki değerleri inkâr eden ve millet hayatından çıkarmak için çalışan “münevver” (aydın), yazar ve gazeteci grubunun Fransızca kelimeler kullanarak züppece konuşmalarını tasvir eder. Batılılaşmış olan bu okur-yazarlar, kendi dünyevi görüşlerinin ve gayr-i ahlaki yaşama isteklerinin önünde Allah inancını, dinî, vicdanı engel olarak görmekte; imanın yok edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Fakat içlerinden biri halkın kafasında ve kalbindeki “evhâm”ı yıkmak için mücadeleye girişirse, ya hapse atılacak veya sürgün edilecektir. Çünkü hükümet, halkı mutaassıp gördüğünden liberalce davranamayacak, yerini

⁷⁷ Meselâ şu eserlerde: Osman Ergin, *Balikesirli Abdülaziz Mecid Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1942, s. 180; Eşref Edib, *Tevfik Fikretî Beş cepheden kırk muharririn Tenkitleri*, İstanbul 1362-1943, s. 48; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, ts., C. 2, s. 575; Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Tevfik Fikret*, İstanbul 1959, s. 113-115.

⁷⁸ Ahmed Avni, “Tevfik Fikret’e Reddiye”, *İslam Medeniyeti*, 8 Mart 1968, Yıl 1, s. 8.

⁷⁹ Ahmet Sevgi, “Ahmed Avni Konuk’tan Tevfik Fikret’e Cevap”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 2007, sayı 410, s. 49-53.

⁸⁰ Mehmet Âkif, “Berlin Hâtıraları -9-”, *Sebîlü’r-reşad*, 22 Zi’lka’de 1336/ 29 Ağustos 1334 (29 Ağustos 1918), C. 15, aded 367, s. 41-42. (Bu 98 mısra için bk. Mehmet Âkif Ersoy, *Safabat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1987, s. 443-445). Anılan şiirin yayımlanış zamanı hk. bilgi için bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif- T. Fikret Meselesi... age.*, s. 6.

kurtarmak için dinî tutacaktır. İşte bundan dolayı idarecilerin kendisine karışamayacağı düşüncesiyle Robert Kolejdeki “çifte bandıra”lı “dâhî-i sanat”a başvururlar. O “mecnun” da düşüncesine gelen pisliği, Halkın mukaddes değerlerine, kullara, ibadet edilen Allah’ı pencereden lâzımlık atarcasına- savurmuştur...

Mehmet Âkif’in “Târîh-i Kadîm” ve “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”in perde arkasındaki yazılış macerasını tasvir eden bu sert şiiri, *Sebilü’r-reşad*’da yayımlanınca, Hasan Basri Çantay’ın tabiriyle, “kıyametler koptu.” Hasan Basri Çantay, bahis konusu şiirin neşrinden sonra meydana gelen hadiseleri Âkifnâme’sinde şöyle anlatır: “Zaten Fikret yazdığı “Tarihi Kadim”i ile aleyhdarları tarafından da artık sevilmiye başlanmıştı! Başta yüz ellilikler içinde iken afvolunan bir zât⁸¹ olmak üzere Âkif’e karşı müdhîş hücum ve şütum kasırgaları çıkarıldı, yazdılar, yazdılar.

O zât bir konferans vermiş, Fikret’i müdâfaa Âkif’i tel’in etmişti! Sesler ‘Kahrolsun Âkif!’ diye bağrışıyordu! ‘Süleyman Nazif’ araya girdi, yazı yazdı, fâide vermedi! Âkif bir şiir neşretti. Onunla sinirlere biraz gevşeklik geldi ise de, yine hücumlar -zaif de olsa- devam ediyordu. Nihâyet (Ahmed Naim) merhumun (Tevfik Fikret’e dâir) ünvanıyla neşrettiği mufassal bir makale kavgayı yatıştırdı.”⁸²

“Feylesof” Rıza Tevfik, 20 Eylül 1334 (20 Eylül 1918) tarihinde Cuma günü Türk Ocağı’nda verdiği konferansta Fikret’in mümin olduğunu, “Halûk’un Âmentüsü” adlı şiirinin başında yer alan

*Bir kudret-i külliyye var ulvî ve münezzeh,
Kudsî ve muallâ, ona vicdanla inandım*

beyti gibi, bazı mısralarını okuyarak ispat etmeye çalışmış; bu arada Mehmet Âkif’i kınayıcı bir dille tenkit etmişti.⁸³ Fikret’in ölüm yıldönümlerinde kabri başında anma törenleri yapılmakta; Rumelihisarı’ndaki Âşîyan’ı da hayranları tarafından mukaddes bir mekân gibi ziyaret edilmektedir.

“İstanbul Dârü’l-fünûnunda Türk edebiyâtı târîhi müderrisi” Köprülüzâde Mehmed Fuad da 14 Eylül 1918 tarihinde tamamlama-

⁸¹ “Feylesof” Rızâ Tevfik kast ediliyor. (AC).

⁸² Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *age.*, s. 31-32.

⁸³ “Fikret’e Dâir Rızâ Tevfik Bey’in Bir Konferansı”, İkdâm, 21 Eylül 1334 (21 Eylül 1918), Cumartesi, s. 3; Rızâ Tevfik’in bu konferansta söylediği “... ‘Ulvî ve münezzeh bir kuvve-i külliyyeye’ inanan bir şâirin...” sözü hakkında yazılmış bir ilmî tenkit için bk. M. Mahir, “Sebilü’r-reşad Ceride-i İslâmiyyesine”, *Sebilü’r-reşad*, 17 Zilhicce 1336/ 26 Eylül 1918, C. 15, aded 371, s. 129. “Rızâ Tevfik Bey’in Konferansı”, *Vakit*, 21 Eylül 1334 (21 Eylül 1918), Cumartesi, s. 3.

dığı “Tevfik Fikret ve Ahlakı” adlı kitapçığını⁸⁴, Mehmet Âkif’in söz konusu ettiğimiz şiirine reaksiyon olarak yayımladı. Köprülüzâde, Mehmet Âkif’in adını anmadan, üç sene önce ölmüş Fikret aleyhinde yazdığı ve *Sebilü’r-reşad*’da neşrettiği şiirin sert üslubunu kınıyor; bu manzumenin, tekrarından utandığı birçok iğrenç sövgüleri içine aldığını iddia ediyordu.

Köprülüzâde’nin Mehmet Âkif’in Fikret’e ait inkâr şiirlerine karşı şahsi bir sebep yahut kinle değil, sırf mensubu olduğu İslam dinine ve ahlaki değerlere bağlılıktan ileri gelen şiddetli cevabını ayıplaması, fakat “Târîh-i Kadîm” yahut “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”in yayıldığı yıllarda –bildiğimiz kadarıyla- adı geçen manzumeleri tenkid etmemesi, manidar görünmektedir. Mehmet Âkif’in Fikret’e dair söz konusu ettiğimiz uzunca şiiri, “Târîh-i Kadîm” ve “Zeyl”inin perde arkasında kalan meydana getiriliş tarzını hiciv ve mizah hünerleriyle tasvir etmekte; yazılıp dağıtılan o “mel’ûn” isyan vesikasının cemiyet hayatı ve ahlaki bakımından doğuracağı kötü sonuçlar, bu cümleden olarak çocukların kalbinden Allah inancını koparışı karşısındaki öfkesini ustaca dile getirmektedir. Demek oluyor ki, Âkif’in bu şiiri, ortada hiçbir şey yokken, bir hakaret ve sataşma olmaksızın yazılmış bir yergi değil, o sırada üç sene önce ölmüş, fakat geride bıraktığı eserlerle anılan, dostları, hatta “Târîh-i Kadîm”in yayılması üzerine eski düşmanları tarafından bile aşırı derecede yüceltilen⁸⁵ Fikret’in şüphe, inkâr ve eğlenmelerine karşı İslami inançları ve ahlaki müdafaa eden bir metindir.

Ayrıca, Abdullah Cevdet’in bir Aşîyan ziyareti sırasında, yanındaki gazetecinin Fikret’in evine gidişin yorucu olduğundan şikâyet etmek için, “Bu cinâyet yer de tam dağın tepesinde!” demesine karşılık şöyle cevap verdiğini iddia etmesi de Âkif’i söz konusu satırları yayınlamaya sevk eden sebepler arasındadır⁸⁶: “Azîzim, Ravza-i Nebîyi

⁸⁴ Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Tevfik Fikret ve Ahlakı*, Kanâat Matbaası, İstanbul 1918, 40 s.

⁸⁵ Süleyman Nazif, Rüşen Eşref’in yönelttiği edebî sorulara cevap verirken, Tevfik Fikret’in ölümünden sonra bazı kişilerde görülen şaşırı tavrı ve fikir değişikliğine şöyle temas eder: “Mezarcular tabutunun üstüne toprak atarken, recm için taşlar yağdırırlar, aradan çok geçmeden, bilmem ki hangi havaya tebaiyetle derhâl Fikretîyye mezhebini te’şis etdiler ve kendi elleriyle atılan o ahcâr-ı recmi gizlice kaldırarak, bunlarla merhûma bir âbide-i tebcil inşâ etmek istiyorlar.” (Rüşen Eşref, *Diyyorlar Kıl.. Dersâadet*, Kanâat Matbaası 1334/1918, s. 122-23). [Günümüz Türkçesiyle: “Mezarcular tabutunun üstüne toprak atarken, taşlamak, lanetlemek için taşlar yağdırırlar, aradan çok geçmeden, bilmem ki hangi havaya uyarak hemen Fikretîyye mezhebini kurdular ve kendi elleriyle atılan o lanetleme taşlarını gizlice kaldırarak, bunlarla rahmetiye bir yüceltme abidesi inşa etmek istiyorlar.”]

⁸⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. “Tecâvüzün Bu Derecesi de Olurmuş!”, *Sebilü’r-reşad*, 22 Zi’lka’de 1336/ 29 Ağustos 1334 (29 Ağustos 1918), C. 15, aded 367, s. 42-44; Süleyman Nazif, “Sebilü’r-reşad Mecmua-i Mükerrermesine”, 29 Ağustos 1334 (29 Ağustos 1918), C. 15, aded 367, s. 44; *Sebilü’r-reşad* Ahmed Naîm, *Tevfik Fikret’e Dâir*, İstanbul,

ziyârete giden bir hacı, bu cinâyet⁸⁷ yer de ne kadar sıcak bir vâdide yapılmış, dese hüccâc buna ne der? Dînin mahâll-i mukaddesi olduğu gibi, fazîletin, ilmin, edebî de mukaddes yerleri, onların da hüccâcî, mutaassıpları vardır. Sakın bir daha böyle düşünmeyin ve söylemeyin dedim...”⁸⁸

Sebilü'r-reşad'ı çıkaranların araştırması sonucunda, A. Cevdet'in bahis konusu yazısında kast ettiği kişinin *İkdam* gazetesi yazarlarından Cevad Rüşdü⁸⁹ olduğu, fakat bu şahsın, isnad edilen sözü öyle değil, “Bu sıcakda bu cenâbet yokuş da çıkılmaz ki...” şeklinde dile getirdiği, üstelik A. Cevdet tarafından kendisine o sırada hiçbir karşılık verilmediği, adı geçeninin söylediğini iddia ettiği cümleleri makalesini yazarken kurduğu anlaşılmıştır.⁹⁰

Mehmet Âkif'in üzerinde durduğumuz mısraları hakkında “hicve benzer kaba, uzun bir manzûme”, “tekrârından hayâ etdiğimiz birçok müstekreh şetmler” (iğrenç sövüp saymalar), “sefil şahsî hücûm”, “küçüklük”, “bedbaht bir hareket” gibi hakaret-amiz sözler sarf eden, bu arada anılan şiirin yayımlandığı mecmuaya nezihlik ve yükseklik tavsiyesinde bulunmayı da ihmal etmeyen Köprülü'nün, yazı ve eserlerinde, tenkit ettiği çeşitli kişileri aşağılayıcı beyanlardan pek de kaçınmadığı bilinmektedir. Örnek olarak onun muhtelif makalelerinde ünlü şair ve yazar Muallim Nâcî (1849?-1893) hakkında sarf ettiği bazı sözleri nakledersek, herhâlde bu fikrimizi ispat etmiş oluruz. Köprülüzade, Nâcî hakkında, daha doğrusu aleyhinde yayınladığı bazı makalelerde onu, onun yayınlarını, babasını, çevresini, şiirlerine nazire yazan kişileri ve eserlerini okuyanları “meş'ûm” (uğursuz), “mahrûm-ı kıymet ve câhil birçok müfekkireler” (değerden mahrum ve cahil birçok düşünme gücü), “ebleh” (akılsız, ahmak), kaba, adi, hiç hissedar olmadığı mesleğe, edebiyata bağlandı, “mağrûr” (gururlu), “hod-bîn” (kendini beğenmiş), adilik, “fıkdân-ı fikr” (fikirsizlik), basit düşünceli, içinde doğduğu adi sosyal çevre” manasına gelen bir hayli aşağılayıcı sözlerle vasıflandırır. İşte bu hakaretili ibarelerden bazı örnekler:

1336/1918, s. 3; Köprülüzâde Mehmed Fuad, age., s. 4. M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif- T. Fikret Meselesi...*, age., s. 19-20.

⁸⁷ A. Cevdet “cinâyet” kelimesiyle “pis” manasına gelen ve bir Müslüman'ın Hz. Peygamber'in “temiz bahçe” adı da verilen kabri hakkında asla telâffuz edemeyeceği başka bir kelimeyi kast ettiği anlaşılmaktadır.

⁸⁸ Doktor Abdullah Cevdet, “Hakikat Herşeyden Üstün”, *Vakit*, 22 Ağustos 1334 (22 Ağustos 1918).

⁸⁹ Cevad Rüşdü (1885-1936) hk. bilgi için bk. Nâzım H. Polat, “Cevad Rüşdü -Çiçek Edebiyatımızın Üstadı-”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas 1997, 4. Sayı, s. 1-20.

⁹⁰ “Tetimme-i Tahkik”, *Sebilü'r-reşad*, 29 Ağustos 1334 (29 Ağustos 1918), C. 15, aded 367, s. 60.

“Edebiyatımızın târîh-i tekâmülünde pek meş’ûm bir te’sîr icrâ etmiş olan bu sîmâ-yı acîb-i edebî...” “mahrûm-ı kıymet ve câhil birçok müfekkireler üzerinde uzun bir müddet icrâ-yı hükümrânî eylemişti. Bugün, birkaç eblehden başka hiçbir tarafdarı kalmayan...” “...icrâ ettiği o kaba, hod-fürûş, âdî istibdâd-ı fikriyi tasavvur edebilmek...” “Lâkin büyük bir eser-i şeâmet olarak hiç de nasîbedâr olmadığı bir mesleğe, edebiyâta intisâb etdi.” “Esâsen mağrûr ve hod-bîn olan Nâcî Efendi...” “Âdîliğin, fîkdân-ı fikrin, terbiye-i fikriyeden mahrûmiyetin en iyi bir burhânı olan bu eserle...”⁹¹

“İbtidâî bir terbiye-i fikriyeden bile mahrûm, basît düşünceli bir saracın mahdûmu olan Nâcî Efendi’yi...” “Muhîtinî kendisine ittîbâ ettirmekten pek baîd bulunan Muallim Nâcî Efendi, derûnunda büyüdüğü muhît-i âdî-i ictimâînin efkâr ve tahassüsâtına o kadar merbût kalmış, mensûb olduğu sınıf-ı ictimâînin temâyülât ve hurâfâtına, gâye-i hayâlilerine o kadar münkâd ve mutî olmuşdur ki, bütün eserlerinde bunları tefrîk ve müşâhede edebilmek...”⁹²

Biz, merhum Muallim’in eserlerinde tenkit edilebilecek hiçbir tarafın bulunmadığını, Köprülüzâde’nin Nâcî hakkındaki bu tenkitlerinin tamamının isabetsiz ve yanlış olduğunu iddia etmiyor; sadece Mehmet Âkif’in Fikret aleyhindeki uzunca şiirinde tekrarından utandığı birçok iğrenç sövgüler bulunduğunu belirtmesine rağmen, kendisinin yazılarında da başka şair ve yazarlar hakkında hayli hakaretamiz sözler sarf etmekten geri kalmadığını belirtmek istiyoruz. Aynı yazıda, Muallim Nâcî’nin çocukluk hatıraları mahiyetindeki *Ömer’in Çocukluğu* isimli eserinden Köprülüzâde’nin aşağılayıcı bir üslûpla naklettiği bir vak’a, onun “Târîh-i Kadîm” ve “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”in yayınlandığı yıllarda bu inkâr şiirlerine neden cevap yazıp bastırmadığı hâlde, Mehmet Âkif’in, anılan eserleri sebebiyle Fikret’i hedef alan “hicve benzer” uzun manzûmesi karşısında uzun bir tenkit yayınladığı konusunda fikir verebilir:

“Muallim Nâcî Efendi *Ömer’in Çocukluğu* nâmındaki ufak bir eserinde sekiz yaşına kadar olan hayâtını sâde ve bayağı bir lisân ile anlatıyor. Bu eserde öyle noktalar, Nâcî’nin rûhunu uryân bir surette gösteren öyle cümleler vardır ki, bu adamın kâbiliyyet-i dimâğiyyesini, tarz-ı tahassüsünü anlamak için bundan daha iyi bir vesîka bulabilmek muhâldir.

Meselâ bahçe duvarının yıkılıp kümesdeki ördeklerin duvar altında

⁹¹ Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Muallim Nâcî- 1”, *Servet-i Fünûn*, 12 Ağustos 1326 (25 Ağustos 1910), nr. 1003, s. 255-257.

⁹² Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Muallim Nâcî- 2”, *Servet-i Fünûn*, 25 Teşrin-i Sâni 1326 (9 Aralık 1910), nr. 1018, s. 75.

kaldıkları hâlde yine ölmediklerini ‘üzerlerine düşen taşlar, gûyâ bunlar için mahsûs bir kovuk teşkil ettiğini’ anlatan Nâcî Efendi, pederinin buna karşı söylediği:

- Sübhânallah! Bakınız, Allah’ın öldürmediği ölmüyor, üstüne duvar yıkılsa da ölmüyor. Demek ki bunların hiçbir tarafına taş dokunmamış! Allah Allah!’ cümlesini naklettikten sonra, bir saraç ağzından çıkan bu âmîyâne sokak felsefesine iştirâk ederek ‘hâlâ o hendeseye hayret ettiğini’ kemâl-i ciddiyetle yazıyor. Hayâtının en son zamanlarında bile bu kadar basit düşünebilen bu adamın nasıl bir cümle-i efkâra sâhib olduğu vâzihan anlaşılabilir.”⁹³

[Günümüz Türkçesiyle: Muallim Nâcî Efendi *Ömer’in Çocukluğu* adındaki ufak bir eserinde sekiz yaşına kadar olan hayatını sade ve bayağı bir dille anlatıyor. Bu eserde öyle noktalar, Nâcî’nin ruhunu çıplak bir şekilde gösteren öyle cümleler vardır ki, bu adamın zihnî kabiliyetini, duygulanma biçimini anlamak için bundan daha iyi bir vesika bulabilmek imkânsızdır.

Meselâ bahçe duvarının yıkılıp kümesteki ördeklerin duvar altında kaldıkları hâlde yine ölmediklerini ‘üzerlerine düşen taşlar, sanki bunlar için hususi bir kovuk teşkil ettiğini’ anlatan Nâcî Efendi, babasının buna karşı söylediği:

- Sübhânallah! Bakınız, Allah’ın öldürmediği ölmüyor, üstüne duvar yıkılsa da ölmüyor. Demek ki bunların hiç bir tarafına taş dokunmamış! Allah Allah!’ cümlesini naklettikten sonra, bir saraç ağzından çıkan bu cahil Halka mahsus sokak felsefesine katılarak ‘hâlâ o geometrik şekle hayret ettiğini’ tam bir ciddiyetle yazıyor. Hayâtının en son zamanlarında bile bu kadar basit düşünebilen bu adamın nasıl bir fikir sistemine sahip olduğu açıkça anlaşılabilir.]

Köprülüzâde’nin İslam dinînin ilerlemeye ve ilmî gelişmelere engel olmadığını ispat etmek maksadıyla yazılan bir müdafaaı yayımlaması için on yılların geçmesi ve hayatının son zamanlarının gelmesi gerekecektir: Bilindiği gibi, M. Fuad Köprülü (1890-1966), Namık Kemal’in 2. Meşrutiyet’in ilanından sonra ailesi tarafından bastırılan *Renan Müdafaaanamesini*⁹⁴ yeni harflere çevirerek ve bazı açıklayıcı notlar ekleyerek 1962 yılında yayımlamıştır.

Biraz önce ifade ettiğimiz gibi, Fikret’in inkâr şiiirlerinin yayımlandığı yıllarda -görebildiğimiz kadarıyla- sessiz ve suskun kalan Köprülüzâde, Mehmet Âkif’in “Târîh-i Kadîm” ve “Târîh-i Kadîm’e Zeyl” sahibini hedef alan mısralarını okuyunca, dayanamayıp onu

⁹³ Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Muallim Nâcî- 2”, *age.*, s. 75-76.

⁹⁴ Namık Kemal, *Külliyât-ı Kemâl, Birinci Tertib, 1, Rönan Müdafaaanamesi*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1326.

kınayan kırk sayfalık bir kitapçık yazmış, bastırmıştır. Bu vaziyet karşısında “Acaba Köprülüzâde’nin Âkif’e karşı çeşitli sebeplerden doğmuş olabilecek şahsî bir kırgınlığı ve kızgınlığı mı var?” diye düşünüyor ve onun bir yazısı hakkında 20 Zilhicce 1328 (23 Aralık 1910) tarihli *Sırât-ı Müstakîm*’de çıkan bir tenkidi hatırlıyoruz: “Lâ” [edrî] imzasıyla çıkan, fakat Mehmet Âkif’e ait olduğu anlaşılan bu sohbette, Köprülüzâde’nin o günlerde yeni ölmüş Tolstoy hakkındaki makalesi tenkid edilmekte; bu arada bazı yanlışları ortaya konmakta; nihâyet yazının telifi değil, Fransızca’dan tercüme, yani bir intihâl (çalma) olduğu belirtilmektedir...⁹⁵

Köprülüzâde, *Tevfik Fikret ve Ahlakî* adlı kitapçığında Fikret’in memlekette ahlakî bir vazife ifa ettiğini, gençleri mefkûreci (idealist) yapmaya çalışan bir “ahlak mürşiti” olduğunu iddia etmekle birlikte, dinî terbiyenin bu konuda ne kadar esaslı bir faktör olduğunu göz önünde bulundurmamasını ve materyalizmin ahlak üzerinde ne yıkıcı ve uğursuz tesirler meydana getirdiğini düşünmemesini de “büyük bir kusur” saymaktan geri kalmaz. Mehmed Fuad, *Tevfik Fikret’e* isnad edilen “felsefe” ve onun “Târîh-i Kadîm” adlı manzumesi hakkında şu değerlendirmeleri yapar: “Fikret’in gerek lehinde, gerek aleyhinde bulunanlardan bâzıları da ona ayrıca felsefi nazariyeler atf ve isnâd ediyorlar. Onun eserlerinin şurasına burasına tamâmiyle gayr-ı şuûrî bir surette girmiş olan muhtelif düşünceleri birbiriyle te’lîf ederek ondan bir felsefe istihrâcına çalışmak da doğru değildir; eski şârihler gibi kılı kırk yarararak zavallı şâire hiç düşünmediği, mâlik olmadığı bir felsefe isnâdına çalışmak, şüphesiz o kadar güç bir şey sayılmaz; lâkin böyle bir tarz-ı hareketin mânâsızlığı muhakkaktır.

Tıpkı bunun gibi, Fikret’in “Târîh-i Kadîm” unvanlı manzûmesini nazar-ı i’tibâre alarak onun gençliğe maddî bir felsefe, bir ilhâd felsefesi neşr ve telkînine çalışıldığını söylemek de haksızdır. Materyalistlerin ağzında senelerce tekrar edile edile yıpranan ve artık bugün hiçbir kıymeti kalmayan bayağı telâkkîlerin sanatkârâne bir surette tekrârından ibâret olan bu manzûme, şâirin herhangi bir feverân dakîkasında yazdığı -büyük bir edebî kıymetden mahrum-basit bir eserdir; ve bu tek manzûmeye bakarak Fikret’in gençliğe ilhâd telkînine çalışıldığı hiçbir suretle iddiâ edilemez. Fikret, gençliğin rûhunda ‘kudsiyet duyguları’ uyandıрмаğa, onları mefkûreci yapmağa çalışan bir ahlak mürşiti idi; dinî terbiyenin bu hususda

⁹⁵ Lâ, “Hasb-i Hâl”, *Sırât-ı Müstakîm*, 20 Zilhicce 1328 (23 Aralık 1910), C. 5, aded 120, s. 264-266.

ne esaslı bir âmil olduğunu nazar-ı i'tibâra almaması ve 'maddiyye' mesleğinin ahlak üzerinde ne yıkıcı ve meş'ûm te'sirler icrâ ettiğini düşünmemesi, şüphe yok ki büyük bir kusurdur. Fakat 'beyne'l-mileliyet' ve 'medeniyet' telâkkilerine saplanıp kalmış olan şâirden bunda fazlasını beklemek de doğru değildir."⁹⁶

Süleyman Nazif, 20 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1918 tarihinde, yani Köprülüzâde'nin *Tevfik Fikret ve Ahlakı* adlı kitapçığının yayımlanışından aşağı yukarı bir ay sonra, Hüseyin Dâniş'e yazdığı mektupta Fuad Bey'den ve onun bu broşüründen şöyle bahseder: "Köprülüzâde Fuad Bey'i pek yakından tanırım. Her fâni gibi mezâyâsı da, nevâkısı da var. Görünmek hırsı olmasa ve ricâl-i ilme yakışacak bir bî-tarafılık, bir garazsızlıkla çalışmış olsaydı, meziyyâtının sütne-i himâyetinde nevâkısı belki daha az hiss olunurdu.

Bildiği, bilmediği ve bilhassa bilmediği bahislere karışmak ve bu vesile ile öteye beriye birkaç muştâ-i techîl ve tezyîf savurmağa yeltenmek Köprülüzâde Fuad Bey'de marazî bir i'tiyâd ve ibtilâdır. Üç, beş buçuk senelik hayât-ı neşriyâtında belki beş yüz kere tebdîl-i şekil ve mezheb etdi. Yazıları tâkîb olunmak zahmeti ihtiyâr edilirse meşreb ve ahlakının mâhiyyâtı derhâl anlaşılır. (...) Tevfik Fikret merhûmu gerek hayâtında, gerek vefâtından sonra tâzibe yeltenenlerden biri de bu zavallı Mehmed Fuad Bey idi. Fakat Fikretiyye tarîkatı bir bid'at-i nâgehânî suretinde teessüs ve lehinde yazılacak şeylerin hırs-şiken bir kâr ve temettu' te'mîn edeceği tahakkuk etdikden sonra *Tevfik Fikret ve Ahlakı* ser-levhasıyla bir risâlecik tahrîr ve Kanâat Kütüphanesi mârifetiyle neşrederek dünkü makdûhunun meddâh-ı bî-emânı kesildi. Tevfik ber-hayât olsaydı, emînim bu risâlecîğin muhteviyâtını, intikâdât ve taarruzât-ı mütekaddmeden daha az lâ'ik-ı istihfâf görmezdi."⁹⁷

⁹⁶ Köprülüzâde Mehmed Fuad, *age.*, s. 38-39. Köprülüzâde, bu eserinin neşrinden üç sene sonra yayımladığı bir yazısında, (İkdam, 21 Ağustos 1921 Pazar, s. 3) anılan kitapçığının bazı kısımlarını nakleder. Yazarın kitapçığında Fikret'in "büyük bir kusur"u saydığı dinî terbiyenin ahlak hususunda esaslı bir faktör olduğunu göz önünde bulundurmaması ve materyalizmin ahlak üzerinde meydana getirdiği yıkıcı tesirleri düşünmemesi tenkidine, gazetede yazısında yer vermediği görülür.

⁹⁷ Hüseyin Dâniş, *Münâzarâtım*, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, 1919, s. 3-4, 5-6. Süleyman Nazif, Rüşen Eşref'in daha önce atıfta bulunduğumuz edebî sorularına cevap verirken, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın sık sık fikir değiştirmesi üzerinde de durur ve onun yazılarını yayınladığı *Servet-i Fünûn*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* gibi dergilerde birbirinden başka görüşler ileri sürmesini ironili bir dille tenkid eder. (Rüşen Eşref, *Diyorlar Kil..* age., s. 126-127). Ali Kemâl de Rüşen Eşref'in aynı anket sorularına karşı verdiği yazılı cevapta Köprülüzâde Mehmed Fuad hakkında Süleyman Nazif'in tenkitlerine benzer, dikkate şayan fikirler dile getirir. (Rüşen Eşref, *Diyorlar Kil..* age., s. 334-335).

[Günümüz Türkçesiyle: Köprülüzâde Fuad Bey'i pek yakından tanı-
rım. Her fâni gibi meziyetleri de, noksanları da var. Görünme hırsı
olmasa ve ilim adamlarına yakışacak bir tarafsızlık, bir garazsızlıkla
çalışmış olsaydı, meziyetlerinin koruma örtüsü altında eksikleri belki
daha az hissedilirdi.

Bildiği, bilmediği ve hele bilmediği konulara karışmak ve bu vesi-
le ile öteye beriye birkaç cahilliğini ortaya koyuş ve sahte olarak
gösteriş yumruğu savurmağa yeltenmek, Köprülüzâde Fuad Bey'de
hastalıklı bir alışkanlık ve düşkünlüktür. Üç, beş buçuk senelik
yayın hayatında belki beş yüz kere şekil ve tuttuğu yolu değiştirdi.
Yazıları takib edilmek zahmeti seçilirse, huy ve ahlakının mahiyet-
leri hemen anlaşılır. (...) Tefvik Fikret merhuma gerek hayatında,
gerek ölümünden sonra eziyet etmeğe yeltenenlerden biri de bu
zavallı Mehmed Fuad Bey'di. Fakat Fikretiye tarikatı bir ansızın
ortaya çıkan bidat şeklinde kurulduktan ve lehinde yazılacak şey-
lerin hırs kıran bir kâr ve kazanç sağlayacağı anlaşıldıktan sonra
Tevfik Fikret ve Ahlakı başlığıyla bir risalecik yazarak ve Kanaat
Kütüphanesi vasıtasıyla yayımlayarak dünkü beğenmediği kişinin
amansız meddahı kesildi. Tefvik hayatta olsaydı, eminim bu kitap-
çığın içindeki şeyleri, eski tenkit ve sataşmalardan daha az hafifse-
meye lââyık görmezdi.]

Ahmed Naîm Bey'in "Tevfik Fikret'e Dâir" Açık Mektubu

Osmanlıların son zamanlarında yetişen değerli âlimlerden Babanzâde
Ahmed Naîm Bey (1873-1934)⁹⁸, 3 Temmuz 1334 (3 Temmuz 1918)
tarihli *Sebilü'r-reşad*'da yayımlanan yazısında namaz hakkındaki bir
hadisi izah eder. Bu makalesine itiraz eden "Mütedeyyin bir genç"
imzalı mektuba cevap verirken, Tefvik Fikret'in "Târîh-i Kadîm" ve
ona zeyl olarak yazdığı manzumesinden de bahseder. Çünkü mektup
sahibinin iddiasına göre, bir fettan ve riyakâr şairin "Ben işte böyle
kabir kapısına kadar giderim. Öldükten sonra dirilmeye ve ahirete
pek yer görmem" manasında söz söylemesinin sebebi, bazı vaiz ve
hocaların cennet ve cehennem huri ve gilmana erişmek şeklinde,
muhâllebî ve sütlaç gibi kaba ve boğazına düşkünce benzetmelerle
anlatmaya uğraşmasıdır.

⁹⁸ Hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. Mücellidoğlu Ali Çankaya, age., C. 3, s. 598-606; İsmail L. Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s. 375-76; İsmail Kara, "Rûsuh ve İstikamet Sahibi Bir Zat Babanzâde Ahmed Naim Bey", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*, 10-12 Mayıs 2012, İstanbul 2003, s. 222-227.

Mektup sahibinin “bir şâir-i fettân ve riyâ” diye tarif ettiği kişi, andığı beyitten anlaşıldığı üzere, Tevfik Fikret’tir. Zira iktibas edilen beyit, Fikret’in “Târîh-i Kadîm’e Zeyl” isimli manzumesinde bulunmaktadır:

“Cennet ile cehennemi, o mükâfât ve mucâzât-ı uhreviyyeyi hûr u gılmâna nâiliyyetle muhallebi ve südlâc gibi kaba ve şikem-perverâne teşbihlerle anlatmaya savaşmak değil midir ki bir şâir-i fettân ve riyâyâ
Giderim böyle der-i merkade dek

Ba’s ü ukbâya mahal görmem pek
dedirtmiştir.”

Ahmed Naîm, kendisine hitaben mektup yazan kişinin bu sözüne şöyle cevap vermektedir:

“Îrâd etdiğiniz beytin kâ’ili olan şâir-i fettân ve mülhîde (yazdığınız ikinci vasfın mânâsını anlayamadım. Onun için mülhîd diyorum) gelince o zavallıya, ricâ ederim, iftirâ etmeyiniz. O zât ile birlikte biz hayli seneler düşdük, kalkdık. Hasbihâller etdik. Hoca, vâiz meclislerine ömründe gitmezdi ki, akîdesini onlar bozmuş olsun. Hattâ hiç neşrolunmamış iken bütün gençlerin ezberinde olan “Târîh”i ile bu beyti hâvî olan manzûmesi mâlûm olmadıkça küfrüne kâ’il olan yok idi. Diğer manzûmelerinde irfânın tebdîl-i tâbiyyet ederek ilticâ ettiği bandıra altındaki misyondan muktebes bir üslûb-ı münâfıkâne var idi. Şimdi o, dediği gibi, ‘o hâl ile der-i merkadden’ içeri girdi. ‘Pek mahâl görmediği ba’s ü ukbâ’da da dâll ve mudîll olan vicdânının ve böyle bir vicdânın eseri olan akvâl ve ef’âlinin hesâbını verecek ve kendisinden sonra da kaç kişiyi idlâlê yardım etmiş ve edecek ise onların da mes’ûliyetini yüklenecektir. Fakat emîn olunuz ki onu idlâl eden hocalar, vâizler değil, kendi kurenâsı olan şeyâtîn-i insdir.”⁹⁹

[Günümüz Türkçesiyle: Getirdiğiniz beyti söyleyen çok fitne koparıcı ve dinsiz şaire (yazdığınız ikinci sıfatın manasını anlayamadım. Onun için dinsiz diyorum) gelince, o zavallıya, rica ederim, iftira etmeyiniz. O kişiyle birlikte biz çokça seneler düştük, kalktık. Görüşüp dertleştik. Hoca, vaiz meclislerine ömründe gitmezdi ki, inancını onlar bozmuş olsun. Hattâ hiç yayınlanmamışken bütün gençlerin ezberinde olan “Târîh-i Kadîm”i ile bu beyti içine alan manzumesi bilinmiş olmadıkça Allah’ı inkâr ettiğini söyleyen yoktu. Diğer şiirlerinde kültürünün uyrukluk değiştirerek sığındığı bandıra altındaki

⁹⁹ Ahmed Naîm, “Bir Cevap”, *Sebilü’r-reşad*, 1 Ağustos 1334 (1 Ağustos 1918), C. 14, sayı 363, s. 241-42.

misyondan¹⁰⁰ alınmış bir münafıkça üslûbu vardı. Şimdi o, dediği gibi, ‘o hâl ile der-i merkad’den (kabir kapısından) içeri girdi. Pek uygun görmediği öldükten sonra diriliş ve ahirette de sapık ve saptırıcı olan vicdanının ve böyle bir vicdanın eseri olan söz ve fiillerinin hesabını verecek ve kendisinden sonra da kaç kişiyi saptırmaya yardım etmiş ve edecekse onların da sorumluluğunu yüklenecektir. Fakat emin olunuz ki, onu saptıran hocalar, vaizler değil, kendi yakınları olan insan şeytanlardır.]

Feylesof Rızâ Tefvik’in, Fikret’e dair Türk Ocağında verdiğiinden bahsettiğimiz konferansı, Dârülfünûn müderrislerinden (İstanbul Üniversitesi hocalarından) Babanzâde Ahmed Naîm Bey’i bu konuyu daha uzunca ele almak mecburiyetinde bırakmıştır. Ahmed Naîm Bey, “Feylesof Doktor Rızâ Tefvik Beyefendi’ye” hitaben “Tefvik Fikret’e Dâir” bir mektup yazmış ve bu açık mektup 17 Zilhicce 1336 (26 Eylül 1918) tarihli *Sebîlü’r-reşâd*’ın eki olarak yayınlanmıştır.¹⁰¹ Tefvik Fikret’le Mekteb-i Sultânî’de on beş sene birlikte çalıştığını ifade eden Ahmed Naîm, ona istenirse, “büyük bir şairdir” denebileceğini, hatta “fazilet örneğiymi” sözünü de -birçok çekinme belirten kayıtlarla- “peki” diye tasdik edebileceğini, fakat kendisine “mümindî, Müslümandî” dememek gerektiğini, çünkü şairin “Târîh-i Kadîm” adlı ve ona zeyl olarak yazdığı şiirinin, inkârını, hiç bir teville teville imkân vermeyecek kadar açıkça gösterdiğini anlatır.¹⁰²

Ahmed Naîm Bey, bir kimsenin mümin ve Müslüman sayılabilmesi için Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bütün tebliğ ettiği ve haber verdiği şeylere, imani ve İslami esaslara inanması gerektiğini, Fikret’in

¹⁰⁰ Burada 1910’da Mekteb-i Sultânî’den istifa eden ve Robert Kolej’de çalışmaya devam edeceğini bildiren Fikret’in, arkadaşı Hüseyin Cahid’e hitaben yazdığı ve *Tanîn* gazetesinde yayınlanan mektubundaki bir cümleyle işaret ediliyor. Fikret, anılan mektubunun sonlarında şöyle diyor: “Bugün sa’y ve irfânım tebdîl-i tâbiyyet ediyor demektir... Buna dünki fenâ hayatımızda çâresiz katlanmışdım; bugün yine öyle yapmağa mecbûriyyet görüyör ve Kolec’in hürriyet-nevâzâne ve kadr-şinâsâne açtığı âgûş-ı ragbete işte sürükleniyorum.” (*Tanîn*, 31 Mart 1326/ 13 Nisan 1910, nr. 579, s. 2). [...Kolej’in hürriyet besleyen ve değer bilene yakışır şekilde açtığı istek kucağına işte sürükleniyorum.]

¹⁰¹ Ahmed Naîm, *Tevfik Fikret’e Dâir*, Feylesof Doktor Rızâ Tefvik Beyefendiye, Sebîlü’r-reşâd Kütübhanesi Neşriyâtı, Hilâl Matbaası, İstanbul 1336 (1918).

¹⁰² Babanzâde Ahmed Naîm Bey’in Feylesof Rızâ Tefvik Bey’e hitaben yazarak bastırıldığı açık mektup, yeni harflere çevrilerek birkaç kere yayımlandı. Bu neşirler şöyle sıralanabilir: 1- İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret*, İstanbul 1963, s. 128-139; 2- M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif- T. Fikret Meselesi...*, age., 3- Mehmet Mestçi [Abdullah Uçman], “Rıza Tefvik-Babanzade Ahmet Naîm münakaşası”, *Millî Gazete*, 15 Aralık 1988’den itibaren tefrika edilmiştir. 4- Murat Kacıroğlu, Babanzâde Ahmed Naîm’in Tefvik Fikret’le ilgili risâlesi, *Dergâh*, İstanbul, Şubat 2012, C. 22, sayı 264, s. 14-19.

“Târîh-i Kadîm”de Kur’ân’da bildirilen sıfatlarını sayarak Allah’ı inkâr ettiğini, “kuvve-i külliyye”ye, yani bütün kâinatta varlığı anlaşılan bir kuvvete inandığını söylemesinin Allah’a Müslümanca bir inanış manasına gelmediğini, Mehmet Âkif’e cevaben yazdığı ve son eserlerinden biri olan manzumesinde ise sırf inkârda karar kıldığını izah eder.

Ahmed Naîm Bey’in bu açık mektubuna Rıza Tevfik, 3 Teşrin-i Evvel 1334 (3 Ekim 1918) tarihli *Zaman* gazetesinde cevap vermiş; Fikret’in Ehl-i Sünnet nazarında Müslüman sayılıp sayılmayacağını incelemenin, kendisine göre hiç o kadar ehemmiyetli bir mesele olmadığını, onu mutlaka Müslüman etme düşüncesini taşımadığını belirtmiştir.¹⁰³ Ahmed Naîm Bey, bir hafta sonra yayımlanan *Sebilü’r-reşâd*’da Rıza Tevfik’in bu mektubuna kısaca karşılık vermiş; anılan mektubun sonunda “Fikret’i mutlaka Müslüman etmek fikrinde değilim” diyen filozofla aralarındaki çekişmenin böylece ortadan kalkmış olduğunu, yazının diğer taraflarına gelince, memlekete musallat olan büyük bunalım arasında bu tür tartışmaları uygun göremediği için, onları ileride fırsat çıkarsa, geniş bir zamanda söyleşmek üzere, susarak geçtiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴

Mehmed Ali Aynî: “Bu anlayış, ona çok pahâliya mâl olmuştur...”

“Târîh-i Kadîm”in tesirleri ve bu manzumeye gösterilen reaksiyonlar, söz konusu şiirin yayımlanışı ve sahibi Fikret’in ölümünün üstünden yıllar geçmesine rağmen devam etmiştir. Nitekim Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) İlahiyat Fakültesi müderrislerinden Mehmed Ali Aynî (1869-1945)¹⁰⁵ de bir rica üzerine “Tevfik Fikret’in “Târîh-i Kadîm”ine bir cevap” verme gereğini duymuş; *Reybîlik*, *Bedbînlik*, *Lâ-ilâbîlik Nedir* adlı kitabını bu maksatla yazmıştır. 1927 yılında İstanbul’da basılan bu 87 sayfalık mensur eser, “Târîh-i Kadîm” hakkında daha önce yazılmış cevapların en hacimlisi, hayli emek mahsulü bir felsefi tahlil ve tenkittir. İmanlı bir ilim ve irfan adamı olan yazarın gayesi, hayatta kötü sonuçlar doğurduğuna inandığı şüphecilik, kötümserlik ve inkârcılık gibi fikirlerle¹⁰⁶ ilmî yoldan

¹⁰³ Rızâ Tevfik, “Dârülfünûn Müderrislerinden Muhterem Naîm Beyefendiye”, *Zaman*, 3 Teşrin-i Evvel 1334 (3 Ekim 1918). Bu cevabın latin harfli metni: İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret, age.*, s.139-143.

¹⁰⁴ Ahmed Naîm, “Feylesof Doktor Rızâ Tevfik Beyefendiye”, *Sebilü’r-reşâd*, 3 Muharrem 1337 (10 Ekim 1918), C. 15, aded 373, s. 176.

¹⁰⁵ Hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. Ali Kemalî Aksüt, *Profesör Mehmet Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1944; İsmail Arar, “Mehmet Ali Aynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s. 273-275.

¹⁰⁶ Bu konuda bir örnek için Ali Kemalî Aksüt, *age.*, s. 358.

mücadele etmek; böylece o düşüncelerin tesiri altında kalan gençlerin fikrî esenliklerini korumaktır.

Mehmed Ali Aynî, Fikret'in manzumesinde dile getirdiği düşünceleri felsefi yönden ele alıp değerlendirir. Müderris, Fikret'ten önce daha dün denebilecek kadar yakın zamanda Nietzsche'nin (1844-1900), Voltaire ile Feuerbach'ı fersah fersah geçerek Allah'ı ve dinî inkâr ettiğini hatırlatır. Müellif, Fikret'in "Târîh-i Kadîm"inde hem önceki, hem de sonraki şiirlerinde dile getirdiği duygu ve düşüncelerle çelişkiye düştüğünü, kendisiyle bu kadar çelişmemesi gerektiğini belirtir. Bunun ardından manzumede ileri sürülen düşünce ve iddiaları, Leibniz, Kant, Boëce, Marc Aurèle, Spinoza gibi filozoflardan iktibaslarla bulunarak tahlil ve tenkide başlar; söz konusu fikirlerin asılsız ve isabetsiz olduğunu ispat etmeye çalışır. Aynî, faziletin hangi devir ve kişide görünürse görünsün, uymaya değer bulunduğunu belirtmek için, İslam ve Türk tarihinden değil, Batılı filozof ve yazarlardan örnek verdiğini ifade eder.

Doğu ve İslam kültürüne ait değerlerin hor görüldüğü, her sahada hayranlıkla Avrupa medeniyetini örnek alşın hızlandığı yıllarda, yazarın daha çok batılı filozoflardan nakillerde bulunmasını anlamak, hatta isabetli bir davranış saymak mümkündür. Bu reddiyenin düşünce ve duygu bakımından Aynî'ye yakın olanlarca takdir edildiği gibi¹⁰⁷, fikirce ve dünya görüşü yönünden Fikret'e benzer kişiler tarafından memnuniyetle karşılanmayacağını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Nitekim eserin yayımlanışından bir müddet sonra, hakkında 1928 yılında Abdullah Cevdet'in *İctihad* dergisinde "Nejad Tefvik" imzasıyla bir tenkit çıkmıştır.¹⁰⁸ Aynî'nin aynı eseri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tasavvuf anabilim dalı öğretim üyesi Ethem Cebecioğlu tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.¹⁰⁹

Fuad Şemsî İnan'ın Tenkitleri

Mehmet Âkif'in arkadaşlarından olan ve Âsım isimli eserini ithaf

¹⁰⁷ Meselâ, Osman Ergin, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1942, s. 181; Ali Kemal Aksüt, age., s. 353-355. (Aynî'nin reddiyesinin bazı kısımları şu esere de alınmıştır: İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1987, C. 2, s. 47-55. Aynı kitap, şu eserde de söz konusu edilmiş ve muhtevası bakımından özetlenmeye çalışılmıştır: Abamüslim Akdemir, *Mehmed Ali Aynî'nin Düşünce Dünyası*, Ankara 1997, s. 25-30).

¹⁰⁸ Nejad Tefvik, "Bir Reddiye Münâsebetiyle", *İctihad*, 15 Mart 928, nr. 248, s. 4735-4736.

¹⁰⁹ Mehmed Ali Aynî, *Ateizm Aynasında Tefvik Fikret*, sadeleştiren Ethem Cebecioğlu, Yeni Çizgi Yayını, Ankara 1997.

ettiği Mülkiye Mektebi mezunu Fuad Şemsî (İnan, 1883-1974)¹¹⁰ de “Târîh-i Kadîm” ve “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”inden ötürü Tevfik Fikret’i şiiirleriyle tenkid etme gereği duyan şairlerimizden biridir. Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Sâti Bey ve İhsan Sungu ile fikrî ve fiilî ortaklıkta bulunarak kayda değer hizmetler etmiş bir devlet adamı olan Fuad Şemsî, Zihnî Efendi’nin *Münâkehât ve Müfarekât* kitabını okuduktan sonra İslam dininin sosyal mükemmelliğine inandığını ve bu suretle imanının kuvvetlendiğini, büyük hattat Hulûsî Efendi’nin bir sözü ile ibadete başladığını ifade ederdi.¹¹¹ Aslında gençliğinde Fikret’le tanışıp görüşen Fuad Şemsî Bey, onun bir inkâr şiir yazarı olarak kendisini hüsrana uğratmasına rağmen, karakterinin sağlamlığından bahseder; zaman zaman lehinde konuşmaktan geri kalmazdı. Fakat Fikret’i “Sis” şiiri ve “Târîh-i Kadîm”inden dolayı ağır bir şekilde tenkid etmekten de kaçınmaz; bazan “Allah, Kur’ân’la uğraşanı böyle makhûr eder... Evlâdı papaz olur... Kendisi ölüm döşegindeyken, onu karısının Mehmed Rauf’la aşna fişna olması mezelletine duçar eder!” derdi.

Fuad Şemsî İnan’ın ömrünün son yıllarında bir şiir kitabı yayımlamaya karar vermesinin sebebi, bir dostunun tavsiyesi üzerine, ardında kendisini andıracak bir eser bırakma isteğiydi. Hayatı boyunca şiirle meşgul olan Fuad Şemsî’nin *Hak* adını verdiği kitabı, işte böyle ortaya çıkmıştı. Arkadaşlarından Kadir Mısıroğlu, onun Arap harfleriyle yazdığı şiirleri yeni harflere çevirmiş; kitabının bastırılması işiyle de -yardımı dostluğun gereği kabul ettiğinden ve yaşlı adama acıdığından dolayı- alakadar olmuştu.¹¹²

Fuad Şemsî’nin Tevfik Fikret ve “Târîh-i Kadîm”i tenkid etmek üzere yazdığı manzumeleri edebî yönden pek başarılı bulmadığı anlaşılan Mahir İz, bu konuda şu bilgiyi verir: “Son zamanda Fikret’in ‘Târîh-i Kadîm’ine bir reddiye yazmağa kalktı. Fakat o başka bir işti; tab’an ona yakın şâir olmak gerekirdi. Çok yazdı, bozdu, tabetmek istedi. İsteddiği gibi olduğuna inanmadığı için kâğıdını hazırladığı hâlde bastırmadı.”¹¹³ Ancak Mahir İz’in bu satırları yazarken Fuad Şemsî’nin 1971 yılında İstanbul’da bastırıldığı *Hak* isimli eserinden¹¹⁴ haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Uğur Derman, “Mahir Hoca’dan İzler” başlıklı yazısında “Tevfik Fikret’in -daha doğrusu ‘Sabah Ezanı’ndaki îmanlı mısraları

¹¹⁰ Hayatı hk. kısa bilgi için bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, age., C. 3, s. 1069.

¹¹¹ Mahir İz, “Tevfik Fikret”, İslâm Medeniyeti, 15 Şubat 1968, s. 17-18.

¹¹² Kadir Mısıroğlu, “Tanıdıklarım [Tezakir], *Rible*, Nisan-Haziran 2011, Yıl 3, sayı 12, s. 125-26; 130-134.

¹¹³ Mahir İz, age., s. 237.

¹¹⁴ Fuad Şemsî İnan, *Hak, Hitabeler*, (İstanbul), Fatih Yayınevi Matbaası, ts., 299 s.

yazan Mehmed Tevfik'in-" tesirlerinden bahsederken, Fuad Şemsî'nin bu kitabındaki reddiyelere de temas eder:

"Maârifimizin mümtaz sîmâlarından, Tedrîsât-ı Tâliye Umum Müdürü ve Mehmet Âkif'in îmanlı dostu merhum Fuad Şemsî İnan (1883-1974) ile 'Fikret hayranlığı' üzerine bir görüşmemizde, onun etrâfındakileri topluca suçlamam üzerine: 'Sorma! Ben o kadar tesîri altındaydım ki; kendimi alamaz, "Târih-i Kadîm"ini okur, sonra da tövbe-istiğfar ederdim!' demişti. Ancak Fuad Şemsî Bey, Hak ismiyle neşrettiği kitabında Fikret'in bu îmansızlığına karşı bir kaç reddiye yazarak mânevî mes'ûliyetten -Allahü âlem- kurtulmuştur."¹¹⁵

Fuad Şemsî İnan'ın *Hak* isimli eserinde doğrudan Tevfik Fikret'in "Târih-i Kadîm" ve "Târih-i Kadîm'e Zeyl" isimli şiirlerini hedef alan ilk manzumesi, kargaşa manasına gelen "Fevzâ" adını taşımaktadır. (s. 106-107). Fuad Şemsî, bu şiirini "Düşünüp işleme âyininidir/ Yaşamak dîni benim dînimdir' diyen şâir'e" ithaf etmiş; "Üç devr-i hayatında bir şâir" notu altında Fikret'in *Tevhid*, *Tarih* ve *Hâlûk'un Defteri* adlı eserlerinden iktibasta bulunarak yirmi sene zarfında geçirdiği fikrî değişim ve gösterdiği çelişiklere işaret etmiştir. Söz konusu kitapta yer alan birçok şiirin (meselâ s. 215-223), adı açıkça anılmasa da Fikret yahut benzeri kişilerin fikir ve iddialarına cevaben yazıldığı söylenebilir.

Fuad Şemsî, "Senki" başlıklı şiirinde yine Fikret'e hitap etmekte; onun devrinde gerçekten bu büyük milletin en önde giden, karakteriyle tanınmış, "Hak" deyip Hak'la yükselen bir ferdi olduğunu belirtmekte; dipnotuna "Tevhid, Sabah Ezanı, Bir Cevap" gibi nesir ve şiirlerinden parçalar alarak bu düşüncesini teyid etmektedir. Bunun hemen ardından gelen "İsyan" adlı şiirinde ise Fikret'in "Târih-i Kadîm"indeki inkâr düşüncelerini tenkide başlamakta; kendisine hürmet ve takdir hisleri beslediği şairin beklenmedik küfrü karşısında duyduğu üzüntü ve öfkeyi dile getirmeye gayret etmektedir.

Şairin eserinden nakledeceğimiz bir parça, "Târih-i Kadîm" ve "Târih-i Kadîm'e Zeyl"i hedef alarak yazdığı cevabî manzumeler hakkında bir fikir verebilir. İnan, "Haber" adlı manzumesinde, Fikret'in inkâr şiirinin üzerinden birkaç sene geçmeden İlahî gazaba uğradığını, taparcasına sevdiği oğlu Halûk'un dinîni değiştirme haberini hasta yatağında aldığını ve can evinden vurulduğunu anlatmaktadır. Latin asıllı alfabeyle meydana getirilen metinlerde büyük harf kullanmaya karşı olan Fuad Şemsî'nin aruz ölçüsüyle yazdığı manzumesi:

¹¹⁵ Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi*, Kubbealtı Yayını, İstanbul 2011, s. 160.

“Haber okuyup unı ile son buyruğunu,
kinle sıkışmışdın o gün yumruğunu.
-ben, demiştin, sana, varsan diyorum,
hadi yağsın gazabın! bekliyorum!

geçmeden bir iki üç hurde sene,
o gazab indi... fakat can evine!
bir uzak elden esip bir sarsar,
bir haber verdi gazabdan kabhâr!
yıktdı bünyâdını da rûhunu da,
oldu alt üst can evinde dünyâ!

verdiler, hasta idin sen, haberi;
kapanan gözlerinin söndü ferî.
ne o savlet... ne o dik dik bakışm...
kaldı cansız yatak üstünde başm!
* * *

nûra zulmet diyerek, zulmete nûr!
ey, olan tuttuğu yolla mağrûr!
işte mahiyeti telkinlerinin
aldı evlâdını senden ilkin!
hak bu yoldur dediğin yolda giden,
gitti artık ebediyen elden!”¹¹⁶

Sonuç

Tevfik Fikret’in “Târih-i Kadîm”i, yer yer nihilizm, bazı kısımlarında şüphecilik, bazı mısralarında agnostiklik ifade etmekte ve bu düşünceler arasında gidip gelmekle birlikte, birtakım beyitleri yönünden Allah’ı itham ve inkâr eden, nihayet yaratıcıyı ve onun dinini yalanlamayla biten bir manzumedir. Bu şiir, piyasaya verilmek üzere basıldığını tespit ettiğimiz 1911 yılından sonra büyük yankılar uyandırmış; “septik, pozitivist, agnostik, materyalist, ateist” gibi kelimelerle tarif edilebilecek belirli kişi ve grupları memnun etmiş; ancak Allah’a inanan, İslam’a bağlı insanları hayli üzmüş ve öfkelen-dirmiş-tir. Üzüntünün sebebi, bir zamanlar dinî ve millî heyecan eseri, lirik ve hamasî şiirler yazdığı bilinen bir şairin, daha sonra inkâr düşüncelerini dile getiren, İslami ve ahlakî değerleri yalanlayan böyle bir manzume vücuda getirmesi; bu eserin bazı okuyucuların inançlarını sarsıp zedeleyebilecek mahiyette oluşu, öfkenin sebepleri ise onun şüpheci, agnostik ve materyalistçe fikirlerini sanatkârca anlatırken,

¹¹⁶ Fuad Şemsi İnan, *age.*, s. 228-29.

Allah'a, "Kitap"a hakaret etmesi, inanan insanları riyakârlık ve ahmaklıkla suçlamasıdır.

Halka ve gençlere ahlakî telkinlerde bulunan bir şairin, faziletin en önemli dayanaklarından biri olan İslami inançları yalanlaması, din-dar insanlarda kırgınlık, kızgınlık, acıma, karşılık verme isteği gibi çeşitli duygu ve düşünceler uyandırmıştır. Bilhassa bu manzumesi yayımlandıktan sonra Fikret'e karşı İslami inanç, bilgi ve hassasiyet sahibi insanların duyduğu öfkenin bir sebebi de onun misyonerlerin açtığı bir mektepte çalışmasına rağmen, Allah'ı inkâr etmesi, ayrıca dinî ve ahlaki değerlerle alay etmesidir.

Dünya görüşü ve hayat tarzı bakımından Fikret'e yakın olan yazarlar, yüz küsur senedir, "Târîh-i Kadîm" ve "Târîh-i Kadîm'e Zeyl"i benimsemekte veya tevil etmeye çalışarak anılan manzumelerin sahibinin inançlı, mazur veya mağdur olduğunu ispat etmeye uğraşmaktadırlar. İslami bir hayat anlayışına sahip olan âlim, şair ve yazarlar ise Fikret'in söz konusu edilen şiirlerini kısaca red veya uzunca tenkit ve tahlil etmişler; onun İslam dinî konusunda büyük bir yanılığa düştüğünü ve bu aldanışın kendisine çok pahalıya mal olduğunu anlatmışlardır. Tebliğimizde daha önce bilinenlere ilave olarak "Târîh-i Kadîm" in Arap harfleriyle basılış tarih(ler)i tespit edilmiş ve bu şiire gösterilen bazı reaksiyonlar konusunda yeni bilgiler verilmeye çalışılmıştır.